

Araştırma Makalesi • Research Article

Buhara Halk Cumhuriyeti İlişkileri Bağlamında TBMM Hükümeti'nin Dış Politikasında Etnik Tutum ve Kamuoyu

Ethnic Attitude and Public Opinion in the Foreign Policy of the GNAT Government in the Context of Bukhara People's Republic Relations

Abdulhamit Avşar*

Öz: 20.yüzyılın ilk çeyreğinde Türk dünyasının iki ayrı bölgesinde yeni siyasal yapılanmalar ortaya çıkmıştır. 23 Nisan 1920'de TBMM kurulurken, 6 Ekim 1920'de Buhara Halk Cumhuriyeti (BHC) ilan edilmiştir. Bu bağlamda, TBMM'nin yaptığı ilk uluslararası antlaşmada BHC'nin tanınması öngörülürken, Burdur Milletvekili Soysallıoğlu İsmail Suphi de özel görevle bölgeye gönderilmiştir. İsmail Suphi, Türkistan'da aralarında ihtilaf bulunan grupları bir araya getirme ve Türkistan Milli Birliği'nin kurulması için önemli faaliyetlerde bulunmuştur. BHC de Türkiye ile siyasal ilişki kurmaya önem vermiş ve 1921 sonunda bir diplomatik heyet göndererek Ankara'dan büyükelçi tayin edilmesi talebinde bulunmuştur. Çalışmada, bu iki önemli gelişme ekseninde, TBMM'nin Buhara Halk Cumhuriyeti'ne yönelik dış politikasında etnik bilincin rolü ve yaşanan olayların kamuoyu oluşumuna etkisi dönem basını ve kamuoyu inşa edici aktörlerin faaliyetleri ekseninde incelenmiş; aynı ulus olma bilincinin TBMM Hükümeti'nin politikasını etkileyen önemli bir etken olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca kamuoyu inşa edici aktörler ve basının tutumunun Türkistan Türklerine yönelik olumlu bir kamuoyu oluşumuna katkıda bulunduğu görülmüştür.

Anahtar Kelimeler: TBMM-Buhara Halk Cumhuriyeti ilişkileri, Soysallıoğlu İsmail Suphi, Etnik bilinç, Kamuoyu, Buhara Kasıdları

Abstract: In the first quarter of the 20th century, new political structures emerged in two different regions of the Turkish world. While the Grand National Assembly of Turkey (GNAT) was established on April 23, 1920, the People's Republic of Bukhara (PRB) was proclaimed on October 6, 1920. In this context, while the recognition of PRB was foreseen in the first international agreement signed by the GNAT, deputy Soysallıoğlu İsmail Suphi was sent to the region on a special mission. İsmail Suphi carried out important activities to bring together the conflicting groups in Turkestan and to establish the Turkestan National Union. PRB also gave special importance to establishing political relations with Turkey, sending a diplomatic delegation at the end of 1921 and demanding the appointment of an ambassador from Ankara. In this study, the role of ethnic consciousness in the foreign policy of the GNAT towards the PRB and the effect of the events on the formation of public opinion were examined in

* Prof. Dr., İstanbul Ticaret Üniversitesi İletişim Fakültesi Medya ve İletişim Bölümü

ORCID: 0000-0002-6093-6383. aavsar@ticaret.edu.tr

Cite as/ Atıf: avşar, A., (2023). Buhara Halk Cumhuriyeti ilişkileri bağlamında TBMM Hükümeti'nin dış politikasında etnik tutum ve kamuoyu. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(2), 307-328
<http://dx.doi.org/10.18506/anemon.1222326>

Received/Geliş: 21 December/Aralık 2022

Accepted/Kabul: 30 April/Nisan 2023

Published/Yayın: 30 August/Ağustos 2023

the axis of the activities of the period press and public opinion-forming actors; It has been revealed that the consciousness of being the same nation is an important factor affecting the policy of the GNAT Government. In addition, it has been seen that the attitude of public opinion-building actors and the press has created a positive public opinion-forming result for the Turkestan Turks.

Keywords: Türkiye-Türkistan relations, Soysallıoğlu İsmail Suphi, Ethnic consciousness, Public opinion, Bukhara's Kasids

Giriş

Benedict Anderson'a göre ulus, hayal edilmiş bir siyasal topluluktur ve teşekkülünde önemli bir yeri olan milliyetçilik; akrabalık, din gibi etkenlerle bir arada düşünüldüğünde her şey daha kolay olabilir (1995: 21). Balibar da "Etniklik nasıl üretilir?" sorusuna verdiği cevapta, etnik kökenin en doğal biçimiyle oluşması için dil ve ırkın başlıca olgular olduğunu söyler. Bu iki olgunun yan yana gelmesi "halk"ı, mutlak şekilde özerk bir birlik olarak tanımlamaya imkân verir. Dil ve ırk bir arada, "ulusun ruhu" diyebileceğimiz ulusal karakterin nasıl halka içkin olduğunu da ortaya koyar (Balibar, 2000: 122).

Diğer yandan kamuoyu bağlamında, Türkiye'de Türkçe gazetelerin ortaya çıkışıyla "Dış Türkler" olgusu arasında doğrudan bir ilinti vardır. Türk dünyasında ana dilde gazetelerin yayına başlaması ve yaygınlaşması basın, Anderson'ın tanımlamasıyla, ulusun "hayal edilmesi"ni sağlayan en önemli araçlardan biri olmasını sağlamıştır (Avşar, 2020: 78). Söz konusu gelişmeyle birlikte gazeteler, halkı iç ve dış gelişmelerden haberdar etmek, eğitmek ve siyasal katılımını sağlamak yolunda başlıca araç özelliği kazanmış; buna paralel olarak, ekmeğini gazetecilikten kazanan bir aydın sınıfı da oluşmuştur. Bu iki etkene, düşüncelerin hitap edebileceği siyasal duyarlılığa sahip kitleler (gazete okuyucusu) da eklenince, dönem basını, çok kısa bir zaman içerisinde düşünce ve politika hayatını yön verici bir niteliğe bürünmüş, başlıca kamuoyu oluşturucu odaklardan biri haline gelmiştir (Avşar, 2000: 76).

Uluslararası ilişkilerde kamuoyu oluşumunda bireylerin etkileri bağlamında başlıca üç temel aktörden söz edilebilir: Pasif halk, aktif halk ve kamuoyu inşa ediciler (Sezer, 1972: 78). Dış politikaya yönelik ilgi ve alınan tutuma göre bir piramide benzetilebilecek olan bu tipolojide en geniş kitleyi "pasif halk" denilen kesim oluşturur. Bu kitlenin temel özelliği olağan zamanlarda durağan bir görünüme sahip olması, ancak kriz zamanlarında harekete geçmesidir. Piramidin orta halkasını, her dönemde dış politikaya ilgi duyan bireylerden oluşan "aktif halk" oluşturur. Bu kitle, karar alıcıları etkilemek, doğrudan ya da dolaylı olarak kamuoyu oluşturma sürecine katılmak konusunda istekli ve faaldir. (Sönmezoglu, 2005: 626). Piramidin tepesinde ise diğerlerine göre çok küçük bir oranı oluşturan "kamuoyu inşa ediciler" yer alır. Ancak, bu sayısal azlığına karşın, kamuoyu oluşumunda başat rol üstlenir (Aguilar vd., 1997: 356). Kamuoyu inşa edici odakları hükümet, siyasal partiler, basın ve diğer iletişim odakları ile çıkar grupları olmak üzere başlıca dört grupta toplamak mümkündür (Sönmezoglu, 2005: 628). Çalışmada bu odaklardan özellikle siyasi aktörler ve dönem gazeteleri üzerinde durulacak ve bu kamuoyu odakları Milli Mücadele döneminde Türkiye-Türkistan ilişkileri bağlamında ele alınacaktır. Çünkü bu dönem, Dış Türk kamuoyunun ortaya çıkışı bakımından oldukça önemlidir. Öncelikle hem Türkiye hem de Buhara Halk Cumhuriyeti (BHC)'de anadilde yayın yapan gazeteler yaygınlaşmış, bu gazeteler etrafında etkili bir aydınlar kümesi oluşmuştu. Bunun yanı sıra her iki ülkede de kurtuluş mücadelesi yürütülmekte, dolayısıyla belli bir kriz ortamı bulunmaktaydı. Bu nedenle pasif halk da duyarlı hâle gelmişti. Bunun yanı sıra, aktif halk ile kamuoyu inşa edici odaklar olarak siyasal aktörler ve basının kamuoyu oluşturmadaki etki ve rolleri daha da güçlenmiş durumdaydı.

Çalışmanın kuramsal temelini ise basının gündem oluşturma işlevi oluşturmuştur. Gazetelerin bir olayı sayfalarına taşıyıp taşınamaması, taşımışsa hangi boyutta ve hangi bakış açısından ele aldığı kamuoyu oluşumunu etkileyen en önemli faktörlerden biridir. "Gündem oluşturma işlevi" olarak adlandırılan bu işlev; konulaştırma, önemsetme ve anlamlandırma olarak üç temel öge ile gerçekleştirilir (Cook vd., 1983: 17). "Konulaştırma", basının konuları seçerek ele alması ve hedef kitleye yansıtmasıdır. "Önemsetme" ise, bazı konulara ilgi gösterip bazılarını göstermemek yoluyla bireylerin değerlendirme ölçütlerini değiştirme olarak tanımlanabilir. "Anlamlandırma" da kendimizi ve dış dünyayı nasıl yorumlayacağımızı ifade eder. Konulaştırma yoluyla her gün çevremizde olup biten

sayısız haberlerden hangilerinin seçilmesi, hangilerinden haberdar olunmasına karar verilirken, önemsetmeyle de neyin üzerinde düşünülmesi ve konuşulması gerektiği belirlenmiş olmaktadır. Anlamlandırma yoluyla ise, çevremizde nelerin yaşandığı, bunlardan hangisinin daha önemli olduğu, doğru ya da yanlışlığı tanımlanmaktadır. Böylece hedef kitlenin dünyayı algılayış biçimleri etkilenmekte (Zukin & Snyder, 1984, 634), basına, kamuoyu oluşturmanın yanı sıra siyasi odakların kararları üzerinde de etkide bulunma imkânı vermektedir (McCombs vd., 1995: 290). Bu kuramsal çerçevede çalışmamızda, Milli Mücadele döneminde TBMM ile BHC arasında kurulan ilişkilerde dönemin basını ve siyasi aktörlerinin aynı ulus olma bilinci ve kamuoyu oluşumuna etkileri ele alınmıştır. Örnek olaylar olarak da TBMM'nin görevlendirmesiyle Türkistan'a giden İsmail Suphi (Soysallıoğlu)'nun faaliyetleri ile 1921 sonlarında Buhara adına Türkiye'ye gelen heyetin ziyareti irdelenmiştir.

Buhara Halk Cumhuriyeti

TBMM kurulduğunda Batı Türkistan coğrafyasında Sovyet etkisi de artmış, geleneksel yönetimlere son verilmesi için yürütülen faaliyetler yoğunlaşmıştı (Bkz. Hatunoğlu: 2017: 319-321). Bunlardan biri de Buhara Hanlığıydı. Alim Han'ı devirmek için 1917 martında başlayan girişimler, 6 Ekim 1920'de başarıya ulaştı. Ardından Taşkent'te toplanan Birinci Halk Kongresi tarafından "Buhara Halk Cumhuriyeti" ilan edildi.

Cumhuriyet, Sovyet Kızıl Ordusu ve Taşkent komünistlerinin desteğiyle kurulmuştu (Hatunoğlu, 2017: 322). Diğer yandan, yönetime gelmelerinde Sovyet Rusya'nın "asıl amaçlarını gizlemek amacıyla" göz yumması da söz konusu ise de (Hatunoğlu, 2017: 323), kurucu kadro, milli bir nitelik taşıyordu ve cumhuriyeti, Sovyet Rusya ile iyi ilişkiler içinde ama bağımsız bir devlet haline getirmek istiyordu. Dolayısıyla Sovyetlerle iş birliği, geçiş sürecinin taktiksel bir yöntemi olarak görülüyordu (Hayit, 1995: 259). Nitekim ilk kuruluş günlerinden itibaren bu hedefe uygun bir politika izlemeye başladı ve "Buhara Milli Devleti" olarak adlandırıldı.

Bağımsız, kendi kaderini kendisi belirleyecek bir devlet inşa yolunda hayata geçirilen ilk uygulamalardan biri, hanlık döneminde Farsça olan resmi dilin Türkçeye (Çağatay Türkçesi) çevrilmesi oldu. Bu bağlamda BHC'nin resmi yayın organı olan Buhara Ahbaratı gazetesi de ilk birkaç sayıdaki Farsça yazıların ardından tamamen Türkçe olarak çıkmaya başladı (Hatunoğlu, 2018: 551). Bunun yanı sıra Taşkent'te Sovyetlerce oluşturulan Türkistan Cephesi askeri yönetimine bağlanma yönündeki baskılara direndi. Daha da önemlisi yeni ordu teşkili ve askerlerin eğitimi konusu Birinci Dünya Savaşı sırasında Ruslara esir düşüp, esaret sonrası bölgede yaşamakta olan Osmanlı subaylarına havale edildi (Andican, 2003: 84). Aynı şekilde Sovyet kontrolünden bağımsız harbiye, polis ve öğretmen okulları açılarak başlarına yine Türkiyeli subaylar tayin edildi. Böylece ilkokullardan darülmuallime kadar eğitim, büyük ölçüde Türkiye Türklerinin kontrolüne bırakılmış oldu. Türkiyeli subaylara yönetimde de etkili konumlar verildi. Öyle ki Harbiye Bakanlığı ile Buhara askeri kuvvetlerinin başkanlığına Türk subaylar getirildi (Jo'rayev & Karimov, 2011: 245). Türk subayları Buhara ordusunun asker ihtiyacını karşılamak amacıyla kısa dönem eğitimler de düzenliyorlardı (Jo'rayev & Karimov, 2011: 289). Nitekim 1922 yılında dönemin Genelkurmay Başkanı Fevzi Paşa'ya gönderilen bir raporda da bu gerçeğin altı açıkça çizilmektedir. Söz konusu dönemde kendileri de Buhara yönetiminde önemli görevler üstlenmiş olan beş subayın ortaklaşa hazırladıkları rapora göre "nazırlara da her hususta danışmanlık yap(makta)" olan subaylar, "Buhara Hükümeti'ni tamamen etkileri altına al(mışlardır)" (Yılmaz & Ata, 2004: 212). Görüldüğü gibi BHC, Sovyetlerin desteğiyle kurulmasına karşın yönetim kadrolarında Rusları değil Türkiye Türklerini tercih etmekteydi. Aynı tutumu BHC'nin yurtdışına gönderdiği 288 öğrenci konusunda da görmekteyiz. Adı geçen dönemde yurtdışına 288 öğrenci gönderilmişti (Jo'rayev & Karimov, 2011: 247-248). (Sovyet temsilcilerinin ısrarlarına rağmen, öğrenciler genellikle Sovyet Rusya'ya değil, Türkiye ve Almanya'ya gönderiliyorlardı (Andican, 2003: 85; Eski, 2018: 252).

BHC'nin izlediği bu politikayı belirleyen en önemli etken kurucu kadroyu oluşturan "Genç Buharalılar"ın "antisovyet" bir düşünceye, "milliyetçi ve maneviyatçı" bir dünya görüşüne sahip

olmalarıydı (Hayit, 1995: 263). Bunu, devletin cumhurbaşkanlığını üstlenen ilk üç şahsiyetin düşünce ve davranışlarından da anlamak mümkündür. İlk Cumhurbaşkanı Mirza Abdulkadir, aslen Tacik olmasına karşın Türkçülük düşüncesini savunuyordu (Togan, 1999: 310). Aynı şekilde Abdulkadir'den sonra bu görevi üstlenen ve Togan'ın Feyzullah Hocayev'le birlikte "Cumhuriyetin tam mihrak şahsiyetleri"nden biri olarak nitelediği (1999: 311) Osman Hoca da benzer bir dünya görüşüne sahipti. Öyle ki, hem de cumhurbaşkanlığı görevini yürütürken, Basmacılar katılacak ve Sovyetlere karşı başlatılan silahlı mücadele içinde yer alacaktır. Üçüncü olarak devlet başkanlığını üstlenen Feyzullah Hocayev de yine dönemin önde gelen milli aydınlarından biriydi. Nitekim Moskova, iktidarını pekiştirdikten sonra başlattığı büyük tasfiye sırasında, onu, milliyetçilik, Basmacılar yardım, Sovyetler aleyhine faaliyet ve bağımsız Büyük Türkistan devleti kurmaya çalışmak suçlamalarıyla 1937 yılında tutuklayacak, ertesi yıl da idam edecektir. Hocayev'e yöneltilen ve idam gerekçesi yapılan başlıca ithamlardan biri de Enver Paşay'la olan tanışıklığıydı (Aça, 2012: 95).

Diğer yandan Buhara Cumhuriyeti'ni kuran hareketin önde gelenleri, aynı zamanda, "Türk ve Tacigi istisnasız", Türkiye'ye bağlı insanlardı (Togan, 1999: 311). Hatta birçoğu Türkiye'de eğitim görmüştü. Bunun sonucu olarak İstanbul'daki siyasal, kültürel ve ideolojik atmosfer Türkistan'daki Ceditçilik düşüncesine de etkilerde bulunmuş ve şekillenmesinde rol oynamıştır (Choriev, 2018: 407). Aynı şekilde anadilde gazetelerin yaygınlaşması ve bu gazeteler çevresinde toplanmış aydınların çabalarıyla Osmanlı Devleti'nde yaşanan gelişmeler, basın yoluyla da yakından takip ediliyordu. Hatta pazar ve kervansaraylardaki halk sohbetlerinin bile başlıca konularından biri İstanbul'da olan bitenler olmuştu (Rahmankulova, 2007: 2572). Böylece, her ne kadar iki coğrafya arasında kayda değer siyasal bir ilişki bulunmasa da kültürel ilişkiler yoluyla, Türkiye Türkleri ile aynı ulus olma düşüncesi yaygınlaşmış, buna bağlı olarak Türkistan'da etkili bir Türkiye kamuoyu oluşmaya başlamıştı. Aynı şekilde Türkiye'de de güçlü bir Türkistan kamuoyu ortaya çıkmıştır. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, Buhara Emirinin "Siz Türkiyelisiniz, memleketiniz düşman istilası altındadır, askeri kudret ve kuvvetinizi kendi vatanınızı kurtarmak için sarfetseniz daha iyi olur" sözlerine Enver Paşa'nın verdiği cevaptır. Paşa, Buhara Emirine "Burası da benim vatanımın bir parçasıdır. İnsanların damarlarında dolaşan kan benim damarlarımdaki gibi Türk kanıdır. Burası bir Rus memleketi değil halis bir Türk ülkesidir" diyerek Türkiye Türklerinin iki coğrafya arasında herhangi bir fark görmediğini dile getirmiştir (Cebesoy, 2002: 332). Bu sözlerin dönemin hemen tüm aydınlarına hâkim olan bir düşünce olduğunu da kaydetmek gerekir (Aydemir, 2008: 58).

Diğer taraftan hem Buhara Halk Cumhuriyeti'ndeki kamuoyu inşa edici aktörler hem de halk nezdinde olumlu bir Türkiye algısı vardı. Dolayısıyla Buhara Halk Cumhuriyeti ilan edildiğinde yetişmiş kadro eksikliğini tamamlamak için öncelikle Türkiye Türkleri tercih edilmesi olağan kabul edilmelidir. Bunun yanı sıra BHC yöneticilerinin bu politikayla mümkün olduğunca Sovyet Rusya güdümünden uzak, daha bağımsız bir politika uygulama imkânı elde edebileceklerini düşündükleri de söylenebilir.

Öte yandan, Buhara Cumhuriyeti'nin adının nasıl yazılması gerektiği önemli bir sorun olarak öne çıkmaktadır. Çünkü kaynaklarda "Buhara Halk Cumhuriyeti" ve "Buhara Halk Şura (Sovyet) Cumhuriyeti" olarak iki farklı adlandırmaya yer verilmektedir. Örneğin Hatunoğlu'ya göre devletin adı "Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti"dir (2015: 318). Yine 1921 sonlarında Buhara'dan resmi bir heyetin Türkiye'ye gelmesi dolayısıyla basında yer alan haberlerde ve yetkililerin konuşmalarında "Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti" olarak adlandırılmaktadır. Ancak BHC'nin kuruluşu sırasında bölgede bulunan dönemin önemli tanıklarından ve konunun otorite isimlerinden Zeki Velidi Togan, hükümete hemen bir "Sovyet hükümeti" adı verilmediğini, kurulduğu dönemde "Halk Cumhuriyeti" olarak adlandırıldığını söylemektedir (1981: 406). Aynı şekilde konunun bir diğer otorite ismi ve aslen Buhara (Özbekistan)'lı olan Baymirza Hayit de cumhuriyetin adının ancak Sovyetlerin Buhara'ya tamamen hâkim olmalarından sonra 19 Eylül 1924'te değiştirildiğini kaydetmektedir (1995: 265-266). Anlaşıyor ki devlet ilk kuruluş döneminde "Buhara Halk Cumhuriyeti" olarak adlandırılmış, daha sonra "Şura" ibaresi eklenmiştir. Bu nedenle biz de ilk kuruluşundaki adını kullanmayı tercih ettik.

Buhara Halk Cumhuriyeti ile İlişkiler

Çalışmamıza konu olan dönemde Türkistan (Orta Asya) coğrafyasında Alaş Orda ve Hive Halk Cumhuriyetleri de kurulmuş, hatta Afganistan ile yapılan anlaşmada Buhara'nın yanı sıra Hive Cumhuriyeti'nin de tanınması kararlaştırılmış olmasına rağmen TBMM Hükümeti ile yalnızca BHC arasında siyasal ilişkiler kurulduğu dikkat çekmektedir. BHC kurucuları, ilk günden itibaren Türkiye ile ilişkilere özel önem vermiş, yetişmiş insan ihtiyacı Türkiye Türklerinden sağlanmış, ordu ve eğitim sahası neredeyse tümüyle bu kişilerin denetimine bırakılmıştır. Bunun yanı sıra BHC, İstanbul hükümeti ile değil TBMM hükümeti ile siyasal ilişki kurmayı seçmiştir.

Anadolu hükümeti de daha ilk günlerden itibaren Türkistan bölgesindeki siyasal gelişmelerle ilgilenmiş; özel görevlerle gönderilen kişilerin verdikleri bilgiler, esaret sonrası orada bulunan subayların gönderdiği raporlar ve gayri resmi temaslar yoluyla tüm bölgenin nabzını tutmaya çalışmıştır. Kuşkusuz bunda, Milli Mücadele'nin lideri konumundaki Mustafa Kemal Paşa'nın bölgeyle ilgili düşüncelerinin önemi payı vardı. Bu bağlamda dönemin başat kamuoyu inşa edici aktörü konumundaki Mustafa Kemal'in konuya bakışı ortaya koymak, TBMM hükümetinin bu politikasını anlayabilmek açısından önemlidir.

Öncelikle Mustafa Kemal'in Orta Asya'ya kişisel bir ilgisinin bulunduğunu, bu coğrafyaya "anayurt" gözüyle baktığı ve bu iki büyük Türk coğrafyası arasındaki ilişkilerin güçlendirilmesinin önemine inandığını belirtmek gerekir. Nitekim 1932-1933 yılları arası Türkiye'de ABD Büyükelçiliği görevinde bulunan Charles Sherrill, anılarında, Mustafa Kemal'in "Türklerin Orta Asya'daki öz yurtlarından batıya ilerleyişlerini etnografik haritalar ve vesikalar üzerinde" açıklamaya özel bir önem verdiğini kaydetmektedir. Sherrill, Mustafa Kemal'in kendisine "Bizim Türk milletimiz eski ve şerefli bir millettir. Zaten Orta Asya'nın Altay yaylasında yetiştiği için kartalın meziyetlerini daha gençliğinde kazanmıştır" dediğini de aktarmaktadır (1934: 88).

Mustafa Kemal'in Milli Mücadele döneminde de bu tür düşüncelerini çeşitli vesilelerle ortaya koyduğunu görüyoruz. Bunu, söz konusu dönemde yetkililere verdiği özel talimatlarda, çeşitli vesilelerle kamuoyuna yansıyan açıklamalarında, özellikle de TBMM'de yapılan gizli oturumlardaki konuşmalarında açıkça görmek mümkündür. Örneğin 21 Aralık 1920'de TBMM Başkanı sıfatıyla Milli Müdafaa Vekili Fevzi (Çakmak) Paşa'ya kendi el yazısıyla gönderdiği talimat bunlardan biridir. Belge, Mustafa Kemal'in Türkistan Türklerine yönelik bakış açısını anlamaya yardımcı olmasının yanı sıra dönemin dış politikasında aynı ulus olma bilincinin rolünü ortaya koymasından da önemlidir.

Afgan Ordusu'nun yeniden düzenlenmesi için bir subay heyetinin gönderilmesi konusuna yer verilen belgede (Kültür Bakanlığı, 1981: 218-219), gönderilecek subayların başlıca amaçlarından birinin "... Asya-yı Vusta'da emrimize amade kuvvetli bir orduya malik olmamız hususu[nu] oldukça temin" etmek olduğu belirtilerek, gönderilecek subay heyetinin, "... [kendilerini] gerek Afgan gerek Türkistan ve Buhara ahali ve askerlerine fevkalâde sevdirecek" kimselerden seçilmesi talimatı yer almaktadır. Yine bu subaylar, Afganistan yöneticileri dış entrikalarla "İslâmiyet ve Türklüğün menafiine mugayir bir surette hareket etmeye hazırlandıkları takdirde" onların bu girişimlerine engel olmalıdırlar. Görüldüğü gibi, henüz Türkiye'nin kendisinin var olabilme mücadelesi vermekte olduğu bir dönemde Afganistan'a gönderilecek subayların özel nitelikte, ulusal bilinç sahibi kişiler olması, o sırada Türkistan Türklerinin yürütmekte oldukları kurtuluş mücadelelerinde önemli bir konumda olan Afganistan'da, Türkler aleyhine bir siyasal oluşuma engel olunması talimatı verilmektedir. Öyle ki bunun için gerektiğinde ülkenin içişlerine de karışabilmeleri emredilmektedir.

Milli Mücadele döneminde Mustafa Kemal'in Türkistan (Orta Asya)'ya ilgisini gösteren bir başka somut olay da 18 Ekim 1921'de Azerbaycan Şura Cumhuriyeti'nin Ankara'daki temsilciliğinin açılış töreni sırasında yaşanmıştır. Mustafa Kemal Rusya, İtalya ve Afganistan temsilcilerinin de hazır bulunduğu törende TBMM Başkanı sıfatıyla yaptığı konuşmada, iki ülke arasındaki derin kardeşlik bağlarından dolayı Azerbaycan'ın ayrı bir yeri olduğunu söylemiş ancak bu ülkeyle ilişkileri önemli kılan bir başka etken daha altını çizmiştir. Bu da "Coğrafi vaziyeti göz önüne getirilirse, filhakika Azerbaycan'ın Asya'daki kardeş hükümet ve milletler için bir temas ve telakki noktası ol(masıdır)"

(Avşar, 2007: 29-30). Bu ifadeyle o günlerde yeni bağımsızlıklarını elde etmiş olan Türkistan devletlerinin kastedildiği açıktır.

Görüldüğü gibi, Mustafa Kemal Paşa'ya göre Azerbaycan, Türk dünyasının coğrafi bütünlüğünün sağlanabilmesi bakımından önemli bir jeopolitik köprüdür. Dolayısıyla Mustafa Kemal, Zengezur bölgesinin henüz Azerbaycan'dan koparılmamış olduğu o günlerde coğrafi bütünlüğün sağlanmasının önemini vurgulayarak Türkistan'la kurulacak ilişkilere verdiği değeri ortaya koymuştur. Ona göre, bağımsız bir Azerbaycan, aynı zamanda Türkiye-Türkistan arasında bir köprü olacak ve tüm Türk dünyasını birbirine bağlayacaktır. Diğer yandan Türkistan'a olan ilgisinin sadece ortak geçmişle sınırlı kalmadığı, iki coğrafyanın yeniden bütünleşmesi, aralarındaki bağın güçlendirilmesini de önemsendiği söylenebilir.

Mustafa Kemal'in Orta Asya ile ilgili düşünceleri sadece söylem düzeyinde de kalmamıştır. Nitekim Milli Mücadele'nin ilk günlerinden itibaren Türkistan'daki devletlerle irtibat kurmak için harekete geçmiştir. Bu bağlamda güvendiği kimi insanları özel görevlerle bölgeye göndermiştir. Bunlardan biri de İstanbul'daki Özbekler Tekkesi Şeyhi Ata Efendi'dir. Öyle ki Zeki Velidi Togan, Buhara'da bulunduğu günlerde ile karşılaştığını, onun Hive taraflarından gelmiş olduğunu ve kendilerine de büyük önem taşıyan bilgiler verdiğini söylemektedir (1999: 193). Yine anlattığına göre, Ata Efendi'nin arabuluculuğu sayesinde Türkistan'daki milli hareket liderleriyle, bölgenin güçlü kişilerinden Cüneyt Han arasındaki anlaşmazlık da sona erdirilmiştir.

Mustafa Kemal'in bölgeye gönderdiği ve adından haberdar olduğumuz bir başka kişi de 1920 yılında Eskişehir'de bulunduğu sırada tanıştığı Seyit Hamza adlı bir Türkistanlıdır. Onu, "Türkistan'a gitmek ve bölgedeki gelişmeler konusunda kendisini bilgilendirmek" amacıyla görevlendirmiştir (Andican, 2003, 89). Seyit Hamza da verilen talimatı yerine getirmiş, bu bağlamda Türkistan'dan 16 Ekim 1921 tarihinde gönderdiği bir mektupta, Türkistan Türkleriyle yakın ilişki kurulabilmesi için Buhara, Taşkent, Hive ve Kazak "ülkeleri"ne büyükelçilik ve konsolosluklar açılmasını teklif etmiştir. Aynı raporda, halkın Türkiye'nin kurtuluş mücadelesi hakkındaki kanaat ve düşünceleri de yer almaktadır. Burada yazılanlar, konumuz açısından da önemlidir. Seyit Hamza, "Asya'yı Kebir Türklerinin", "hâl ve ruhunun Hükümeti Milliyeye merbut" olduğunu belirtmekte ve "en büyük fedakârlık yapacak" bir düşünce taşıdıklarını ifade etmektedir. Yine BHC'nin resmi yayın organı Buhara Ahbarı gazetesinde Milli Mücadele'nin yakından takip edildiği, hemen her aşamasının haberleştirildiği, halkın duygularına hitap eden şiir ve yazılara yer verilerek Türkiye lehine olumlu bir kamuoyu oluşumunu sağlamaya çalıştığı görülmektedir (Hatunoğlu, 2018: 559) tespitler, söz konusu dönemde Türkistan'da Türkiye'deki gelişmelerin yakından takip edildiği ve olumlu bir kamuoyu düşüncesi bulunduğu yolundaki tespitlerimizi teyit etmektedir.

Ancak, TBMM Hükümeti'nin Orta Asya'daki gelişmelere ilgisini açık olarak ortaya koyan ve somut bir eylem planı olduğunu gösteren en önemli olgu, Burdur mebusu İsmail Suphi'nin "vazaif-i mahsusa" ile Buhara'ya gönderilmesidir

Soysallıoğlu İsmail Suphi'nin Buhara'daki Faaliyetleri ve Kamuoyu Oluşumuna Etkisi

11 Ekim 1920'de, Moskova Büyükelçiliği'ne atanan Ali Fuat (Cebesoy)'un refakatine, Mustafa Kemal'in teklifi ve TBMM'nin onayı ile dört kişilik bir Heyeti İlmiye dâhil edilmişti. Heyette, Tevfik Rüştü (Aras), Besim Atalay ve Mehmet Fuat (Carım)'ın yanı sıra Burdur mebusu Soysallıoğlu İsmail Suphi de bulunuyordu. Resmî Türkiye Komünist Partisi üyelerinden oluşan heyetin görünürdeki görevi, Rusya'daki yeni rejimi incelemektir (Cebesoy, 2002: 102). Ancak asıl görevlerinin başka olduğu, Heyeti İlmiye adının bu asli görevin mahiyetini saklamak için konulduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Mustafa Kemal, TBMM'de yapılan gizli oturumda bunu açıklıkla dile getirmektedir. Buna göre Rusya'da ve Rusya ile temasta "namütenahi islâm kütleleri" olduğundan bu "islâm kütleleri içinde bizim ifa edebileceğimiz birtakım hususî, mahrem ve fevkalâde vazaifimiz vardır. Bittabi bu vazaifin mahiyeti ilân edilerek oraya memur, heyet gönderilemez. Sırf bu vazaifî mahsusayı ifa ettirebilmek, takip ettirebilmek, icabında izhar edilebilmek üzere sefaretin kadrosuna heyeti ilmiye namiyle bir heyet ilâve edilmiştir. Heyeti ilmiye denildiği zaman manasından istidlal edildiği gibi, orada yalnız tetkikatı ilmiye yapacak değildir. İfade ettiğim gibi vazaifî mahsusa ifa edecektir" (TBMM GCZ, 11.10.1336: 153).

Görüldüğü gibi heyet, asıl olarak özel, gizli ve sıra dışı faaliyetlerde bulunmak için görevlendirilmiştir. Asıl görevleri başkadır.

Dört üyeli Heyeti İlmiye, öncelikle Moskova'ya gitmek üzere, Ali Fuat Paşa delegasyonuyla birlikte yola çıkmış, ancak Besim Atalay Erzurum'da rahatsızlandığından yola üç kişi olarak devam etmiştir. Delegasyon, Moskova'ya 19 Şubat'ta ulaşmış, Heyeti İlmiye üyeleri bu tarihten sonra büyükelçilik heyetinden ayrılarak verilen özel görevler doğrultusunda faaliyet göstermeye başlamışlardır. Ne var ki heyetin bu faaliyetleri hakkında çok fazla bilgi yoktur. Bunun başlıca nedeni, görevlerinin gizlilik içermesi ve bu konudaki resmî belgelerin henüz gün ışığına çıkmamış olmasıdır. Heyet üyelerinin yayınlanmış anılarında da konuyla ilgili hemen hiçbir bilgi bulunmamaktadır. Yalnızca Tevfik Rüştü, sonraki dönemlerde Doğan Avcıoğlu'na Üçüncü Enternasyonal'e katılmak istediğini, ancak talebinin kabul edilmemesi üzerine Mustafa Kemal Paşa'nın talimatıyla geri döndüğünü söylemiştir (Avcıoğlu, 1964: 5). Bilindiği gibi, Tevfik Rüştü (Aras), Cumhuriyet'in ilanından hemen sonra Dışişleri Bakanlığı'na getirilecek ve bu görevini 1939 yılına kadar sürdürecektir.

O sırada Menteşe (Muğla) mebusu olan Kafkas asıllı Mehmet Fuat (Carım)'ın ise Kuzey Kafkasya konusunda çalışmalarda bulunmakla görevlendirildiği tahmin edilmektedir. Nitekim, Bekir Sami (Kunduh), Aziz (Meker) ve Tahsin Rüşdü (Baj) gibi şahsiyetlerin de desteklediği bağımsız Kuzey Kafkasya Cumhuriyeti kurulması, Kafkasya Federasyonu oluşturulması gibi faaliyetlere katıldığı görülmektedir (Selçuk Şirin, 2020: 121-122). Bu çabalar başarıya ulaşamayınca da Ankara'ya geri dönmüştür. Ancak ilginçtir, dönüşünün üzerinden fazla bir zaman geçmeden, 1922 yılında Moskova ve Kazan Başşehbenderliği'ne atanmıştır. Kendisine Kazan Başkonsolosluğu görevinin de verilmesi dikkat çekici ve önemlidir. Çünkü, Kazan Dış Türkler için önemli bir merkezdi ve bu yönüyle TBMM Hükümeti'nin Rusya'daki Türkler konusuna bakış açısına da ışık tutma özelliği taşımaktadır. Bunun yanı sıra onun bu göreve atanmasının önceki görevinde başarılı görüldüğü ve ayrıca "vazaifi mahsusa"sının devam ettiğini de gösterdiği söylenebilir. Öte yandan Mehmet Fuat, 24 Şubat 1924'te başkonsolosluk görevlerinin yanı sıra Dışişleri Bakanlığı'ndan da istifa ederek İstanbul'a yerleşecektir. Ancak, 1935'te yeniden Dışişleri'ne dönecek, bu ikinci döneminde ise 1957'de emekli oluncaya kadar çeşitli kademelerde görev yapacaktır.

Ne var ki, çok kritik dönemlerde birçok önemli görev üstlenen Mehmet Fuat, Sovyet Rusya'daki faaliyetleri hakkında sessiz kalmayı tercih etmiştir. Yeğeni Nimet Azık, amcasının niçin böyle bir tutum takındığını anlayamadığını ifade ederek şunları söylemektedir: "Ben onu Moskova dönüşü anımsarım. Babam sanırdım. Anılarını yazmadı. Bir destanın parçasıydı. Neden bu destanın kimsenin bilmediği ayrıntılarının gün ışığına çıkmasını istemedi? Zekası da bilinci de kültürü de yatkındı" (Selçuk Şirin, 2020: 141). Muhtemeldir ki Mehmet Fuat, Türkiye'nin dış ilişkilerine zarar verebilir düşüncesiyle özel görevinin ayrıntılarının öğrenilmesini istememiş, birçok eser kaleme almasına karşın bu konudaki anılarını yazmaktan kaçınmıştır.

Konumuz açısından en önemli ve kendisine verilen "vazaifi mahsusa"sının ayrıntıları hakkında belli ölçüde bilgi sahibi olduğumuz tek Heyeti İlmiye üyesi ise Türkistan'da çalışmalar yapan Soysallıoğlu İsmail Suphi'dir.

Gazeteci kökenli olan, Soyadı Kanunu'ndan önce de Soysallıoğlu adını kullanan İsmail Suphi, Vefa İdadisi'ni bitirdikten sonra Hukuk Mektebi'ne girmiş; öğrenciliği sırasında Adliye Bakanlığı'nda memurluk yapmış, İkinci Meşrutiyet'ten hemen sonra bu görevinden ayrılarak gazeteciliğe başlamıştır. İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yayın organı olan Şûra-yı Ümmet gazetesinde yazılar yazmış, Servet-i Fünun ile İkdam gazetelerinde başyazarlık ve yazı işleri müdürlüğü yapmıştır. 1911'de yine ani bir kararla bu kez gazeteciliği bırakarak öğretmenliğe dönmüş, Mercan ve Vefa İdadilerinde görev yapmıştır. Ardından 1917 yılında bir kez daha gazeteciliğe dönmüş; önce Âti, 1918'de de Söz gazetelerini çıkarmıştır. Birinci Dünya Savaşı'nın ardından ise siyasete atılmış; Sulh ve Selamet-i Osmaniye Fırkası'nın (Tunaya, 1986: 237-241), buradan istifa ettikten sonra da Milli Ahrar Fırkası'nın (Tunaya, 1986: 460-471) kurucu ve yöneticileri arasında yer almıştır.

16 Mart 1920'de İstanbul'un işgal edilmesi üzerine Anadolu'ya geçmiş, Mustafa Kemal'in isteğiyle bir süre Milli Mücadele'nin resmi yayın organı Hakimiyeti Milliye'nin başyazarlığını üstlenmiş, 1920'de de Burdur'dan mebus seçilmiştir. 1923'te ise aday olmayarak sivil hayata dönmüş, 25 Kasım 1967'de İstanbul'da ölmüştür (TBMM, 2004: 83).

İsmail Suphi'nin, Moskova'da ne gibi faaliyetlerde bulunduğu bilinmemektedir. Ancak, Ali Fuat Paşa'nın 6 Mayıs 1921 tarihli resmi yazısında onun bir raporuna atıfta bulunduğu göz önüne alınırsa (Gürün, 72: 1991), kendisine verilen özel göreve daha Moskova'dayken başladığı ve asıl görev yerine gitmeden önce Sovyet Rusya başkentindeki gelişmelerle ilgili görüşlerini TBMM Hükümeti'ne gönderdiği anlaşılmaktadır. Buhara'ya ise 1921 yılının temmuz ayında gitmiştir (Togan, 1999: 321). Bu gidişin görünürdeki amacı, Türkistan bölgesindeki Türk esirlerinin Anadolu'ya dönüşlerini sağlamaktır.

Görevlerinden birinin bu olması da mümkündür. Çünkü Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşen Osmanlı askerlerinin yurda dönüşleri sorunu, 16 Mart 1921'de TBMM temsilcileri ile Sovyet Rusya yetkilileri arasında Moskova'da imzalanan Dostluk ve Kardeşlik Anlaşması'nın 13. Maddesinde ele alınmış ve tüm savaş esirlerinin ve alıkonulmuş Türk vatandaşlarının Türkiye'ye dönmelerine izin verilmesi öngörülmüştü. 28 Mart'ta da bu maddenin nasıl uygulanacağına dair özel bir sözleşme imzalanmış; Rusya'nın Avrupa bölgelerinde ve Kafkasya'da esir tutulanların üç ay, Orta Asya'da tutulanların ise altı ay içinde anayurtlarına dönebilecekleri kararlaştırılmıştı (Şamsuttinov, 1999: 210). Ne var ki anlaşma, geri dönüşü zorunlu tutmuyor, isteğe bırakıyordu. Bu nedenle, çeşitli bölgelere dağılmış Türkiye Türklerinin bu anlaşmadan haberdar edilmeleri ve geri dönüş için teşvikleri gerekiyordu.

İsmail Suphi'nin bu görevinde oldukça başarılı olduğu anlaşılmaktadır. Muhtemelen Kuzey Kafkasya'da görevlendirilen Mehmet Fuat'ın da benzer bir görevi vardı. Böylece, Heyeti İlimiye'nin de çabalarıyla esaret sonrası Türkiye dışında kalan çok sayıda subayın yurda dönmesi sağlanmıştır. Bu durum, Milli Mücadele sırasında subay ihtiyacı çekilmemesinin önemli etkenlerinden biri olmuştur denilebilir (Duru, 2001: 130).

Ancak, dönemin tanıklarının anlatımları göz önüne alındığında İsmail Suphi'nin asıl "vazaifi mahsusa"sının çok başka olduğu anlaşılmaktadır. Bu anlamda, esaretteki Türklerin geri dönüşü konusu, ona verilen özel görevi yerine getirilebilmesi için bir perde bile olmuştur denilebilir. Nitekim esaret sonrası Buhara'ya yerleşen Türk subaylarından Raci (Çakıröz), İsmail Suphi'nin, Buhara'da yapılan hizmetleri görünce "Burada çalışmanız da yurttaki hizmetler kadar önemlidir. Buradaki çalışmalarınız dolayısıyla, yurtda görev yapmış gibi sayılmanızı temin edeceğim" dediğini aktarmaktadır (Çakıröz, 1990: 60). Ona böyle bir yetkinin TBMM tarafından tanındığı anlaşılmaktadır. Çünkü Çakıröz, İsmail Suphi'nin kendilerine verdiği sözü yerine getirerek, Buhara'dan ayrıldıktan sonra Moskova Büyükelçiliği kanalıyla para gönderdiğini kaydetmektedir. Esir düşerek ülke dışında kalmış, hem de kendi ülkesi kurtuluş mücadelesi verirken ülkesine dönmeyerek başka bir ülkede hizmette bulunan subayların özlük haklarının korunması ve kendilerine maaş tahsis edilmesi, herhangi bir mebusun kendi başına karar verebileceği bir konu değildir. Dolayısıyla Heyeti İlimiye'ye böyle bir yetki de verilmiş olmalıdır. İsmail Suphi de bu yetkiyi kullanarak bölgede bulunan Türk subayları ile bağlantı kurmuş, gerekli gördüklerinin Türkistan'daki askeri, siyasi ve kültürel gelişmelere etki etmek üzere bölgede kalmalarını sağlamıştır.

Nitekim, Sovyet Rusya ile yapılan anlaşmaya rağmen çok sayıda subayın anayurda hemen dönmemiş, buldukları coğrafyalarda üstlendikleri görevleri sürdürmüşlerdir. Türk subaylarının geri dönmeyişlerinin Sovyet Rusya tarafınca da yakından takip edildiği, yetkililerin bu durumdan oldukça rahatsız oldukları da anlaşılmaktadır. Öyle ki, Sovyet Rusya, çeşitli komplolar yoluyla Türk subaylarını geri dönüşe mecbur etmek için harekete bile geçmiştir. Örneğin, Sovyet gizli polisi ÇEKA mensupları Türkiye'nin Moskova Büyükelçiliği'ne baskın dahi düzenlemişler, Türk subaylarını casusluk suçlamasıyla gözaltına almışlardır (Yerasimos, 2000: 456; belge 177). Bu ise iki ülke arasında ciddi bir gerginlik havası doğurmuş, Ali Fuat Paşa, baskını ve sonrasında takınılan tutumu protesto ederek Moskova'yı terk etmiştir (Cebesoy, 2002: 341-358). Benzer baskı ve baskınlar Türkistan'da kalan Türk

subaylara karşı da yapılmış; 1922 ortalarından itibaren çok sayıda Türk subayı ÇEKA tarafından gözüaltına alınarak sınır dışı edilmiştir (Çakıröz, 1990: 84). Bunlar da gösteriyor ki, Sovyet Rusya Türk subaylarına verilen görevden haberdar olmuş ve kendi çıkarlarına aykırı görerek bunun önüne geçmek için harekete geçmiştir.

Diğer yandan İsmail Suphi, Türk subaylarının Türkistan'da kalmalarını sağlamanın yanı sıra yerli Türklerin birlik ve beraberliği için de yoğun bir gayret göstermiştir. Bu anlamda en önemli başarılarından birisi gizli faaliyet gösterecek olan Türkistan Milli Birliği'nin kurulmasında oynadığı roldür.

Gelişmelerin içinde yer alan Zeki Velidi Togan'ın anlattıklarına göre, birlik kurma çalışmaları sırasında Buharalılar ile Taşkentliler, Kazaklara güvensizlik gösteriyor, aynı şekilde Özbekler ile Tacikler arasında anlaşmazlıklar bulunuyordu. "Umumi komite"nin başkanlığına kimin seçileceği konusunda da uzlaşamıyordu (1999: 320). Devreye giren İsmail Suphi, tarafları ikna ederek Türkistan Milli Birliği'nin kurulmasını sağlamıştır. 2 Ağustos 1921'de kurulan teşkilatın başkanlığına da seçilen Togan, İsmail Suphi'nin çabalarıyla ilgili olarak "Bu kritik günlerde yani Türkiye'den Mustafa Kemal Paşa tarafından gönderilen bir mebusun, ... Türkistan için bir milli mücadele merkezi kurulmasında kat'i ve nihai tesirleri oldu" demektedir (1999: 321).

İsmail Suphi, bu destekle de kalmamış, Birliğin, faaliyetlerini sistematik bir şekilde yürütebilmesi için nizamname de hazırlamıştır (Togan, 1981: 415-416). Siyaset, askerlik, maarif, sıhhat ve riyazet, iktisat, din ve ahlak ile umumi kaideler başlığı altında yedi bölümden oluşan 72 maddelik bu nizamnamede, mücadelenin başarılı olabilmesi için izlenmesi gereken yöntemlere yer verilmiştir. Burada dikkat çeken konulardan biri de askeri kaideler başlığı altında yer alan maddelerde halkın silahlanmaya teşvik edilmesidir. Anlaşıyor ki İsmail Suphi, muhtemel bir Sovyet Rusya müdahalesine karşı topyekûn savaş hazırlığı öngörmüş ve bunun altyapısını hazırlamaya çalışmıştır.

Öte yandan İsmail Suphi'nin bu faaliyetlerinde bir başka amaç daha olduğu, Sovyet Rusya'nın Türkiye politikasını etkileyebilmek amacıyla Türkistan Türkleriyle ilişkileri geliştirmeyi hedeflediği de görülmektedir.

Bu son tespitimizi destekleyen önemli bir kanıt, İsmail Suphi'nin Heyeti İlmiye'nin Moskova'ya hareketine yakın günlerde TBMM'deki gizli oturumda yaptığı konuşmadır. Buradaki konuşmasında, Sovyetlerin yönetimi altında yaşayan Müslümanların büyük bir güç olduğunu, gelecekte de dünya siyasetinde etkilerinin artacağını dile getirmiş; dış Türklerle ilişkilerin canlı tutulması ve geliştirilmesinin önemini vurgulamıştır. Ona göre sayıları yetmiş milyonu bulan Türklerin Rusya olan siyasal ilişkileri belirlemede de önemli bir rolü olacaktır: "Ermeniler beş yüz bin ise, bizim de Asya'da, Yusuf Kemal Beyin buyurduğu gibi, bizim irşadımıza muntazır harslarını, her şeylerini bizden bekleyen yetmiş milyonluk İslâm dindamız vardır. Rusya beş yüz bin ermeniye kazanmak için tabiaten bu kadar Türkü feda edemez. Bahusus ki bizim nüfusumuz kolaylıkla ihmal edilecek bir şey değildir" (TBMM GZC, 17.10.1336: 182). Yani ona göre, Türkistan Türkleri ile ilişkilerin gelişmesi TBMM-Sovyet Rusya ilişkilerinde Türkiye'nin elini güçlendirmiş olacaktır. Nitekim ABD'nin Ankara'ya yolladığı Robert Imbrie adındaki gayri resmi temsilci de kendi Dışişleri Bakanlığı'na gönderdiği 11 Temmuz 1922 tarihli raporu da bunu destekler mahiyettedir. Rapora göre, Sovyetlerin Ankara Hükümeti'ne yaptığı ekonomik yardımlar, "Türlere sevgi temeline dayanma(mıyordu)". Bunun asıl nedeni, "Türklerin Orta Asya'daki dindaşları arasında karışıklık yaratma" gücünün önüne geçmek amacından kaynaklanıyordu (Duru, 2001: 176).

Türkistan Türklerinin birliği ve bağımsızlıklarını güçlendirmeye yönelik faaliyetlerinin yanında çok kritik bir aşamaya girmiş olan Anadolu Milli Mücadelesinin Türkistan Türkleri arasında gereğince anlaşılabilmesi için de büyük gayret sarf eden İsmail Suphi, Türkiye'ye döndükten sonra da Türkistan ile ilgili gelişmeleri yakından takip etmeye devam etmiştir. Örneğin, Buhara'ya büyükelçi olarak atanan Galip Paşa'nın görev yerine gidemeyip geri çağırılması sırasında "Kadro baki kalmak şartıyla, değil mi Vekil Beyefendi?" diyerek BHC nezdindeki büyükelçilik kadrosunun iptal edilmemesini istediği görülmektedir (TBMM GCZ, 30.9.1338: 839).

Öte yandan İsmail Suphi, 1921 yılı Eylül ayı sonlarında Ankara'ya döndüğünde faaliyetleri hakkında ayrıntılı bir rapor hazırlamıştır (Saray, 1988: 14). Ancak, bu raporun üzerindeki gizlilik henüz kaldırılmamıştır. Dolayısıyla, raporun yayınlanması, İsmail Suphi'nin özel görevinin mahiyetinin daha iyi anlaşılabilmesi ve sonuçlarının değerlendirilebilmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Özetle İsmail Suphi, Buhara'da temasta bulunduğu sırada önde gelen kişiler ve yöneticiler üzerinde olumlu bir etki meydana getirmiş, TBMM'nin bölgedeki gücünü arttırıcı bir rol oynamıştır. Bunun da Anadolu Hükümeti lehine kamuoyu oluşumuna katkı sağlayacağı açıktır. Çabaları, diğer devletler nezdinde, Türkiye'nin bölgede nüfuz sahibi bir ülke olduğu algısını güçlendirmeye de katkıda bulunmuş, TBMM-Sovyet Rusya ilişkilerinde Türkiye'nin elini güçlendirici bir etken olmuştur. Aynı zamanda bölgede yaşayanlar nezdinde, Türkiye Türklerinin zor zamanda kendilerine destek olduğu, kardeşlik yardımında bulunduğu duygusunu besleyerek aynı ulus olma bilincini kuvvetlenmesine katkıda bulunmuştur. Son olarak, ele alınan dönemde Türkiye Türklerinin faaliyetleri ve oluşumuna katkı sağladıkları kamuoyu, ilişkilerin tamamen koptuğu 1924 sonrası Sovyetler Birliği döneminde, Türkiye'ye olan sevginin devam etmesini sağlayan başlıca etkenlerden de biri olmuştur denilebilir.

Buhara Halk Cumhuriyeti ile Resmî İlişkiler

Milli Mücadele döneminde dış politikada aynı ulus olma olgusunun rolü ve kamuoyu oluşumunu etkisini tahlil etmeye imkân veren bir diğer önemli gelişme, Buhara Halk Cumhuriyeti ile kurulan diplomatik ilişkilerdir. Çalışmamızda bu ilişkiler, dönemin kamuoyu inşa edici aktörlerinin açıklama ve tutumları ile basının izlediği politika ışığında değerlendirilecektir.

23 Nisan 1920'de TBMM'nin kurulması ile Milli Mücadele kurumsal bir yapıya kavuşmuştur. Bu dönemde yürütülen dış politikanın en dikkat çeken yönlerinden biri Sovyet Rusya ile iyi ilişkiler kurma çabaları olmuştur. Bu bağlamda TBMM Hükümeti, ilk büyükelçi atamasını Rusya nezdine yapmış, Ali Fuat Paşa başkanlığındaki büyükelçilik heyeti 19 Şubat 1921'de Moskova'ya giderek diplomatik faaliyetlerine başlamıştır. Ancak, bu dönemde kurulan yoğun diplomatik temaslara rağmen ilk uluslararası anlaşma Sovyet Rusya ile değil 1 Mart 1921'de Afganistan ile imzalanmıştır. Türkiye ile Sovyet Rusya arasındaki Moskova Anlaşması, iki hafta sonra, 16 Mart'ta yapılacaktır.

Türk-Afgan Anlaşmasını konumuz açısından önemli kılan ise ikinci maddesidir. Bu madde, isimlerini belirterek, halkları Türk olan Buhara ve Hive Halk Cumhuriyetlerinin bağımsızlıklarının tanınmasını öngörmektedir (Anlaşma maddeleri için bk. Özlü, 2012: 36). İki ülke, Buhara ve Hive Cumhuriyetlerinin bağımsızlığını tanıma konusunda uzlaşırlarken, ilgili maddeye, her ulusun istediği herhangi bir rejim ve hükümet biçimi ile kendisini yönetmekte serbest olduğu ibaresini de koymuşlardır. Bu çok anlamlıdır; çünkü bu iki Türk devleti henüz Sovyet güdümüne girmemiş, sosyalist cumhuriyet şekline dönüşmemiştir. Ancak üzerlerinde Rusya'nın kendi yönetim modelini kabul ettirebilmek amacıyla uyguladığı ağır bir baskı vardı (Hayit, 1995: 264). Dolayısıyla Türk-Afgan Anlaşması, bu ülkelerin kendi kaderlerini tayin yolunda özgür bırakılmalarını kayıt altına alarak, bir anlamda Sovyet Rusya'yı hedefe koymakta, uyguladığı baskıya son vermesini ihsas ettirmektedir. Bunun yanı sıra TBMM'nin bu anlaşma yoluyla BHC'ni bağımsız bir devlet olarak görme iradesini beyan etmiş olduğu da görülmektedir.

Diğer yandan bu tarihte, Sovyet Rusya ile BHC arasında henüz resmi bir anlaşma da mevcut değildi. Rusya-BHC ittifak anlaşması, üç gün sonra 4 Mart 1921'de imzalanacaktır. Dolayısıyla Türk-Afgan Anlaşmasının Rusya'yı rahatsız ettiği, bu nedenle BHC ile ittifak anlaşması imzalamayı hızlandırdığı da söylenebilir. Yani TBMM, henüz kendisi bağımsızlık mücadelesi verirken bile Türkistan'a kayıtsız kalmamış, kurulan devletlerin yaşaması yolunda iradesini ortaya koymaktan çekinmemiştir.

TBMM-BHC ilişkileri bağlamında etnik bilincin rolü ve kamuoyu oluşumuna etkisi bağlamında üzerinde durulması gereken bir diğer önemli gelişme de Buharalı bir heyetin Türkiye'ye gelişidir. İsmail Suphi'nin Türkistan'dan ayrılmasından yaklaşık üç ay sonra, 1921 yılı sonlarında Buhara da Türkiye'ye üç kişilik bir heyet göndermiştir.

Aslında BHC, TBMM ile diplomatik ilişki kurmak üzere 1921 ortalarında harekete geçmişti. Özbekistan Cumhuriyeti Milli Devlet Arşivi belgelerine göre, 20 Haziran 1921’de BHC Bakanlar Kurulu ve Dışişleri Bakanlığı tarafından TBMM’ye bir mektup gönderilmiş ve büyükelçi tayin edilmesi istenmişti (Rahmankulova, 2007: 2578). Bu bağlamda, heyetin görevinin bir anlamda bu mektubu teyit etmek olduğu söylenebilir.

14 Aralık 1921’de Kastamonu’ya ayak basan heyet, yolculuklarının 38 gün sürdüğünü açıklamıştır. Buna göre ülkelerinden 6 Kasım’da ayrılmışlardır. Diğer yandan, dönem basınında yer alan haberlerde ve resmi temaslarda, heyetin sadece iki üyesinin, Mehmed Receb ve Mehmed Nizari’nin adları zikredilmekte, üçüncü kişiden söz edilmemektedir. Bunun nedeni, Sadriddincan adlı üçüncü üyenin Kastamonu’ya gelmeyerek İstanbul’a gitmiş olmasıdır. O günlerde İstanbul’da onunla görüşmüş olan Ahmet Naim Nusratullahbek’e göre, Abdurrauf Fitrat’ın yakın arkadaşlarından olan Sadriddincan, İstanbul’da yükseköğrenim görmekte olan Buharalı gençleri BHC’nin yönetim kadrolarında istihdam edilmek üzere geri dönmeye ikna için gelmiştir (Allworth, 2001: 101). Ahmet Naim, Sadriddin’in İstanbul Hükümeti ile temas kurup kurmadığına dair herhangi bir bilgi vermemektedir.

TBMM Hükümeti ile temaslarda bulunacak diğer iki üye ise Ankara’ya hareket etmeden önce iki hafta kadar Kastamonu’da konaklamışlardır. Bu süre içerisinde resmi makamlarca sıcak ilgi görmüş, faaliyetleri basın tarafından yakından takip edilmiştir. Öte yandan, resmî temaslardaki konuşmalar ve basına yapılan açıklamaların Mehmed Nizari tarafından yapıldığı dikkat çekmektedir. Bu nedeni de Nizari’nin İstanbul Darülmuallemi’nde eğitim görmüş olmasından dolayı Türkiye Türkçesini iyi bilmesi olabilir. Buna karşın asıl yetkili kişinin Buhara ceditçilerinden olması ve BHC’nin Ruslarla yaptığı ittifak anlaşmasını imzalayan heyette bulunmasından dolayı Mehmed Receb olduğu söylenebilir.

Buharalı heyet, kamuoyuna “Buhara Kasıdları (ya da Kaasitleri)” şeklinde takdim edilmiştir. Anadolu’da Yeni Gün gazetesi, Türkiye Türkçesinde bulunmayan bu kelimenin Türkçe (Çağatay) “elçi” anlamına geldiğini ifade ederken (8 Kanunusani 1338), sonraki günlerde Buhara’ya askeri атаşe olarak atanacak olan Rahmi Apak ise “temsilci” anlamına geldiğini söylemektedir (1988: 260). Heyetin kendilerini geçici temsilci olarak tanıttıkları da görülmektedir (Açıksöz, 14 Kanunuevvel 1337). Öte yandan “kasıd” terimiyle ilgili her üç açıklamanın da düzeyi farklı olmakla birlikte, eşdeğer bir görevi, diplomatik bir temsili ifade etmek anlamında benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Diğer yandan Buhara Kasıdlarının, kamuoyu ile iletişim kurma açısından oldukça başarılı oldukları görülmektedir. Kasıdlar, açıklamalarının yanı sıra hâl-tavırlarıyla da kamuoyu oluşumuna etki edecek bir tutum sergilemişlerdir. Örneğin, Açıksöz gazetesi 14 Aralık 1921 tarihli bir haberinde, temaslarnın geleneksel kıyafetleri ile yapmalarının kendilerine olan sempatiyi arttırdığı vurgulamıştır. Yine, heyette Türkiye’de eğitim görmüş ve Türkiye Türkçesini iyi bilen bir kişinin görevlendirilmesi de kamuoyu açısından önemli bir unsurdur.

Öte yandan heyetin, aynı ulus olma olgusuna da sıklıkla vurgu yapması dikkat çekicidir. Bunun da bilinçli bir davranış olduğu söylenebilir. Örneğin, henüz Kastamonu’ya ayak bastıkları ilk gün, Açıksöz gazetesinin kendileriyle yaptığı röportajda Mehmed Nizari, “Rus inkılabı” sonrası ortaya çıkan “birçok Türk ve İslam hükümetlerinin” Türkiye’yi “bir kâbe gibi telakki ettiklerini” ifade etmiştir (Yılmaz & Pür, 2018: 242). Nizari bununla da kalmamış, sözü Buhara halkının Türkiye’ye bakışına getirerek “hele Buharalıların Türkiye ve Türkler hakkındaki hislerini kabil değil, tasavvur edemezsiniz” demiştir. Yine, Türkiye kamuoyunda Buhara halkına yönelik sempatiyi güçlendirecek bir başka konuya değinerek, Birinci ve İkinci İnönü, özellikle Sakarya Zaferi’nin Buhara’da çok büyük sevince yol açtığını, halkın gösteriler, tezahüratlar yoluyla sevinçlerini ortaya koyduğunu söylemiştir. Bu anlamda en önemli mesajın ise “Bütün münevverler takdir ediyor ki Anadolu İslam âleminin başıdır” ifadesi olduğu söylenebilir. Böylece Kasıdlar, daha ilk günden itibaren kamuoyunun ilgisini kendilerine çekecek bir söylem ortaya koymayı başarmışlardır. Çünkü böylesine önemli mesajların basın yoluyla geniş kitlelere ulaştırılmasının Buhara’ya yönelik kardeşlik bakış açısını güçlendireceği, izafet çerçevesini genişleteceği ve bu yolla olumlu bir kanaat meydana gelişinde önemli rol üstleneceği açıktır.

Bu arada basının da Buhara Heyeti'nin ziyaretine büyük önem vererek gündem oluşturduğuna tanık olunmaktadır. Ziyaretin, kardeşlik ve aynı ulus olma söylemi çerçevesinde konulaştırılması, kamuoyunda Türkistan Türkleri ile ilgili söylemlerin önemsenmesine ve bunun değer verilmesi gereken önemli bir mesaj olduğu algısının güçlenmesine katkıda bulunacağı açıktır. Bu anlamda Buhara Temsilcilerini, sözcü olması dolayısıyla özellikle Nizari'yi, etkili bir kamuoyu inşa edici aktör olarak tanımlamak yanlış olmayacaktır.

Heyet, Kastamonu'dayken BHC'ni tanıtmak için de büyük çaba göstermiştir. Buna göre Buhara, tamamen bağımsız bir devlettir. Rusya, Türkistan, Hive gibi cumhuriyetler, Afganistan ve İran gibi komşu hükümetler Buhara'nın bağımsızlığını onaylamıştır. Buhara; Moskova'ya, Azerbaycan'a ve İran'a elçi tayin ederek diplomatik ilişki başlatmıştır. Ne var ki asıl hedefi, bütün bunlardan önce Türkiye'ye elçi göndermek olmuş ise de yetişmiş insanların azlığı ve karşılaşılan sorunların çokluğu bunu geciktirmiştir (Yılmaz & Pür, 2018: 243). Ancak bu, hep yerine getirilmesi gereken bir hedef olarak kalmış, sonunda bunu gerçekleştirebilmek için kendileri görevlendirilmişlerdir.

Heyetin temasları boyunca bu şekilde, basının gündem oluşturma işlevine katkıda bulunacak mesajlar vermeye özen gösterdiği dikkat çekmektedir. Yine örneğin, Kastamonu'da onurlarına düzenlenen "çay ziyafeti"nde söz alan ve Açığsöz gazetesinde geniş şekilde yer verilen konuşmasında Nizari, "Buhara hükümetinin kendilerine "... Gidiniz, Anadolu'daki Türk ve İslam kardeşlerimize milletimiz ve dünyanın namusunu müdafaa eden o büyük kahramanlara beş milyonluk Buharalıların selamını söyleyiniz!" talimatı verdiğini söylemiştir (Yılmaz & Pür, 2018, 244). Aynı yerde ayrıca, Çarlık zamanında "asker namına hiçbir şeyi" olmayan Buhara'nın hali hazırda sahip olduğu sağlam askeri teşkilatın kurulmasında esaret sonrası bölgede kalan Türk subaylarının büyük rolü olduğunu ve hâlen onlar tarafından yönetildiğini de söylemiştir. Gerçek durumu da yansıtan ve basın yoluyla geniş kitlelere ve kamuoyu aktörlerine ulaşan bu tür söylemlerin Buhara'ya yönelik kamuoyunun şekillenmesinde olumlu bir etki meydana getireceği kuşkusuzdur.

Nitekim, Buhara Heyetinin açıklamaları, daha ilk günden başlayarak kamuoyunda etkisini göstermeye başlamıştır. Bunun en çarpıcı örneklerinden biri, konukların onurlarına verilen çay ziyafetinde bir konuşma yapan Açığsöz gazetesi başyazarı İsmail Hakkı (Sevük)'ün "Turan"dan söz etmesidir. İsmail Hakkı, adı geçen gazetede 17 Aralık günü yayınlanan konuşmasında, Buhara'yı da içine alan romantik bir Turan ülkesi portresi çizmiş ve Turan'ı asıl vatan olarak tanımlamıştır. Ona göre, "... artık bu yol açıl(mıştır)." Çünkü "işte aramızda bulunan aziz misafirlerimiz, bu mukaddes yol üzerinde Buhara'dan bize gelen ilk yolculardır!" Etkili aktörler tarafından yapılan böylesine coşkulu konuşmaların, kamuoyunda, Türkistan Türkleri ile ortak ulus olma duygusunu güçlendireceği, ortak köken bilincini arttıracacağı kuşkusuzdur.

Kastamonu'da buldukları iki haftalık süre içerisinde bu şekilde etkin bir kamuoyu faaliyetinde bulunan Buhara Heyeti, 31 Aralık'ta Ankara'ya gitmiştir. Heyet, Milli Mücadele'nin merkezinde de aynı davranışı sürdürmüştür. Bu yolla orada kaldıkları üç ayı aşkın süre içerisinde basının ilgi odağı olmayı başarmışlar, TBMM'nin resmi yayın organı Hakimiyeti Milliye başta olmak üzere, Ankara ve İstanbul'da yayınlanan etkili birçok ulusal gazete heyetle ilgili gelişmeleri yakından takip ederek kamuoyu gündemine taşımıştır.

Öyle ki, 1 Ocak tarihli Vakit gazetesinde yayınlanan haberde, Mehmed Nazri (Nizari) ve Mehmet Receb beylerin TBMM ile siyasi ilişki tesis etmek için geldikleri duyurularak daha ilk günden kamuoyunun dikkati heyete çekilmiştir. Buna göre heyetin amacı, iki hükümet arasında bir anlaşma yapılmasıdır. Onlara göre böyle bir anlaşma "iki kardeş memleket arasında" yapılacak bir anlaşmadır ve doğal karşılanmalıdır. Anlaşmadan sonra da ya kendileri "mümessil" olarak kalacaklar ya da yeni bir sefaret heyeti tayin edilecektir (Vakit, 1 Kanunusani 1338; Güven, 2005: 248).

Buhara Kasıdları, Ankara'ya gidişlerinden bir hafta sonra, 7 Ocak 1922'de ise TBMM Başkanı Mustafa Kemal tarafından resmi olarak kabul edilmişlerdir. Bu görüşmeye ertesi gün yayınlanan gazetelerde geniş şekilde yer verilmiştir.

Kabulde, Kasidler adına konuşmayı yine Mehmed Nizari yapmıştır. Nizari konuşmasına Türkiye ve Buhara'nın "aynı din ve aynı ırktan kardeşler" olduğunu vurgulayarak başlamış, BHC'nin

kurulmasını Çarlık dönemini sona erdirmek, yani yabancı bir gücün işgalinden kurtulmak olarak tanımlamıştır (Hakimiyeti Milliye, 8 Kanunuevvel 1338).

Ancak, kamuoyunu etkileyecek asıl hususun Buhara'dan getirilen hediyeler olduğu söylenebilir. Üç kılıç ve "asarı atika" bir Kur'an-ı Kerim ile "yeşil zemin üzerine kain siyah çizgili içi samur kürklü bir hil'at ve sarı zemin üzerine mor ve yeşil renkli nefis iki buhara alacası"ndan oluşan bu hediyelerin hem kendilerinin hem de sunuluş tarzlarının oldukça anlamlı sembolik değerler taşıdıkları dikkat çekmektedir.

Kılıçların biri, "Kahramanlar, gaziler, silahtan başka bir şeyden hoşlanmadıkları için", Buhara Devleti tarafından "hediye ve yadigâr olmak üzere" TBMM Başkanı ve Başkomutan Mustafa Kemal Paşa'ya takdim edilmiştir. İkincisi, "Müdafaa-i millî uğrunda sağlam bir imanla çalışarak gösterilen gayret sayesinde kazanılmış İnönü savletleri ve Sakarya muzafferiyetini, Buhara Halk Şûra Cumhuriyetinin beş milyon halkı tarafından tebrik etmek" üzere İnönü Savaşları komutanı için getirilmiştir. Sonuncusu ise "İnşallah yakın bir zamanda düşmandan ahz-ı sar edüb muzafferiyet-i katiyyeye sebebiyet veren veyahud İzmir'i feth edip Türk bayrağını orada temevvüc ettiren kumandana" verilmek içindir. Mustafa Kemal'e hediye edileni "altın kabzalı tarihi ve kıymetli" bir kılıç, diğerleri de "kını ve kemeri altın kaplı levhalarla müzeyyen eski" kılıçlardır (Hakimiyeti Milliye, 8 Kanunusani 1338).

Tören sırasında söylenenler analiz edildiğinde Nizari'nin hediye takdim konuşmasının, başlangıçtaki resmi üsluptan uzak, daha içten ve etnik bilinç vurgusu daha güçlü bir konuşma olduğu görülmektedir. Öncelikle, kahramanlığın zaferle, savaş meydanlarıyla özdeşleştiği Türk tefekkürüne uygun şekilde Mustafa Kemal, "silahtan başka bir şeyden hoşlanmayan" tarihî bir kahraman ve bir gazi olarak nitelendirilmiştir. Yine, Milli Mücadele tarihinde çok önemli dönemeçler olan İnönü Savaşları ve Sakarya Zaferine atıfta bulunularak, Buhara halkının da aynı şekilde sevinç ve mutluluk duyduğu ifade edilmiş, son olarak da İzmir'i alacak komutana verilmek üzere getirildiğinin altı çizilerek, Buhara Türklerinin Milli Mücadele'nin kesin zafere ulaşacağı inandıkları mesajı verilmiştir. Bu şekilde son derece anlamlı mesajlarla dolu böyle bir konuşmanın, kamuoyunda, Buharalılarla sevinçte ve kederde ortak duygulara sahip, aynı ulus olma kanaatinin güçlenmesine etki edeceği de ortadadır. Diğer yandan İzmir'i fethedecek kişiye verilmek üzere bir hediye getirilmesi, Milli Mücadele'deki simgesel yerini ve İzmir'in kurtarılmasının nihai zafer anlamına geldiğini Buharalıların da iyi bildiklerini göstermektedir.

Heyetin takdim ettiği hediyelerin kamuoyuna yönelik mesajının sadece dile getirilen sözlerle sınırlı kalmadığı, seçilen hediyelerin de son derece anlamlı olduğunu söyleyebiliriz. Her ne kadar konuşmada ifade edilmemiş olsa da Cumhurbaşkanlığı tarafından hazırlanan bir yayında, Mustafa Kemal'e takdim edilen kılıcın Timur'a ait olduğu belirtilmektedir (Türkiye Cumhurbaşkanlığı, 2020, 25). Aynı şekilde diğer kılıçlar da Timur'un hazinesine aittir (Türkiye Cumhurbaşkanlığı, 2020: 46). Bu ise BHC'nin kendisini Timur'un varisi olarak kabul ettiğini gösterir. Kılıç teslim etmenin sembolik anlamı da düşünüldüğünde, bu yolla, Buharalıların Anadolu Türklerini kendilerine lider olarak gördükleri mesajı verdiği söylenebilir. Bu, Nizari'nin Kastamonu'da sarf ettiği "Anadolu, İslam âleminin başıdır" sözleriyle birlikte düşünüldüğünde daha iyi anlaşılacaktır. Bu da kamuoyunu etkileme bağlamında önemlidir.

İletişim sisteminde, düşünce ve kanaatlerini açıklayabilme yetki ve yeteneğinin yanı sıra hedef kitle nazarında saygınlığa sahip olan otorite sahipleri anlamında siyasal yöneticiler, kamuoyu oluşturmada başat bir konumdadırlar (Gönlübol, 1993: 250). Bu kişiler, yeni olay ve olgular karşısında kamuoyu oluşturmak ya da oluşmuş kanaatleri değiştirmek gücünü de ellerinde bulundururlar. Bu bağlamda Mustafa Kemal'in Milli Mücadele döneminin en önemli kamuoyu inşa edici aktörü olduğu açıktır. Söz ve davranışları ile var olan kanaatleri pekiştirebileceği gibi değiştirmede de etkili bir konumdadır. Bu nedenle Buhara heyetine karşı tutumu, konumuz bağlamında, özel bir anlam taşımaktadır.

Öncelikle söylenmesi gereken, Mustafa Kemal'in konuşmasına ortak köken ve inanca vurgu yaparak başladığıdır. Ona göre, "Buharalıların milletimizle örfî ve dinî revatubı kalbiyesine rağmen"

ilişkiler bugüne kadar fiiliyat sahasına geçememiştir. Ancak şimdi, Buhara Cumhuriyeti'nin dış ilişkiler kurmak hakkını kullanarak "Türkiye Halk Hükümeti nezdine" temsilci göndermesi teşekkür edilecek bir gelişmedir.

Görüldüğü gibi Mustafa Kemal, öncelikle Buhara ile kültür ve inanç birliğinin altını çizmiş, bunun iki ülke ilişkileri açısından önemini vurgulamıştır. Diğer yandan, onun, "Türkiye Halk Hükümeti" ifadesi de dikkat çekicidir. Bu şekilde, Buhara Halk Cumhuriyeti ile TBMM Hükümeti'nin benzer nitelikte devletler olduğunu ifade etmiş olmaktadır. Bunun aynı zamanda heyetin ziyaretini yakından takip ettiğinden şüphe edilmeyen Sovyet Rusya'ya yönelik bir mesaj olduğu da söylenebilir. Mustafa Kemal bu şekilde, iki kardeş devlet arasında kurulan ilişkilerin Sovyet Rusya'yı tedirgin etmesinin önüne geçmeyi hedeflemiş olmalıdır.

Mustafa Kemal, gönderilen hediyelerle ilgili olarak da "kalbim heyecan ile doldu" demiştir. Daha sonra "dındaş ve karındaş" sözleriyle yeniden ortak dini ve etnik kökene atıfta bulunmuş, "... Allah'ın inayeti ile İnönü ve Sakarya muzafferiyetlerini kazanan milli ordumuz, inşaallah pek yakında bu kılıncı da kazanmış olacaktır..." sözleriyle de yapılan jeste aynı duyarlılıkta anlamlı bir karşılık vermiştir (Atatürk, 2006: 33-34).

Buhara Kasıplarının Ankara ziyareti ve Mustafa Kemal Paşa tarafından kabulü, dönemin Ankara ve İstanbul'da yayınlanan birçok önemli gazetesinde geniş şekilde yer bulmuş ve kamuoyuna kardeşlik söylemi çerçevesinde aktarılmıştır. Basın, heyetin ziyaretini, Buharalılarının kurtuluş mücadelesinde Türk milletinin yanında olduğu ve yalnız bırakmadığı şeklinde konuşturmuştur.

Mustafa Kemal ziyarete verdiği önemi, 3 Mart günü Çankaya Köşkü'nde onurlarına bir yemek vererek bir kez daha göstermiştir. Basına yansıyan haberlerden, yemeğin de oldukça samimi bir ortamda geçtiği anlaşılmaktadır (Anadolu'da Yeni Gün, 5 Mart 1338). Bunun yanı sıra Buhara Kasıplarına, yabancı misyonların davetlerine de katılma ve konuşmalar yapma ortamı da sağlanmıştır.

Diğer yandan heyetin Ankara ziyaretinin amacına ulaştığı görülmektedir. Nitekim TBMM Hükümeti tarafından Buhara nezdine büyükelçi atanmasına karar verilmiştir. Mustafa Kemal, bu kararı Meclis'te yaptığı konuşmada "Buhara Halk Sovyet Cumhuriyeti de Ankara'ya kaasitler göndererek mevcut revabit-ı muhadenetin (alkışlar) şeklen de tesbitini arzu etmiş ve bu arzunun ifasına tarafımızdan meserretle şitap olunmuştur" sözleriyle duyurmuştur (Atatürk Araştırma Merkezi, 2006: 248). Meclis kayıtlarından yapılan alıntıda görüldüğü gibi, Mustafa Kemal'in dostluk ilişkisinden bahsettiği anda Meclis'ten alkışlar da yükselmiştir. Bu durum, milletvekillerinin de iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesini içten desteklediklerini ortaya koymaktadır.

Buhara Heyetince Üçüncü Toplanma Yılı'na girilmesi vesilesiyle TBMM'ye gönderilen mektup da kamuoyu oluşumu açısından önemlidir. "Büyük Türk kardeşlerimiz" ifadesiyle başlayan mektupta, TBMM'nin açılışı, yalnız "buradaki Türkler" in değil, "belki bütün Türklük ve İslâmiyet âleminin... takdis edecekleri bir gün" olarak tanımlanmakta, daha da önemlisi, "Türkiye(nin) dostunu dost, düşmanını düşman addeden Buhara Hükümeti" ifadesine yer verilmektedir (TBMM ZC, 6.3.1338: 51). Bunun, kamuoyundaki etnik birlik tahayyülünü pekiştirici bir rol oynayacağı açıktır. Çünkü "ulusal oluşumlar söz konusu olduğunda, gerçek olanda kayıtlı olan tahayyül, 'halk tahayyülü'dür (Balibar, 2000: 119).

Heyetin en önemli amacı olan Buhara nezdine büyükelçi atama talebinin kabul edilmesinden sonra "sefir" olarak Konya Valisi Galip Paşa (Ali Galip Pasiner) atanmıştır. Elçilik heyetinde iki önemli isim daha görevlendirilmiştir. Başkâtipliğe Ruşen Eşref (Ünaydın) getirilirken, askeri ataşeliğe ise Balkan ve Birinci Dünya Savaşları'na katılmış bir subay olan Binbaşı Rahmi (Apak) seçilmiştir. Atama işlemleri de henüz Buhara heyeti Ankara'dayken tamamlanmış, her iki heyetin Buhara'ya birlikte gitmeleri kararlaştırılmıştır. Böylesine çabuk hareket edilmesi, TBMM'nin iki ülke siyasal ilişkilerinin geliştirilmesine verdiği önem ve aciliyete olan inancını da göstermektedir.

Ancak TBMM ve Buhara Heyetleri Ankara'dan ayrılmadan önce bu kararın geleceğini etkileyecek önemli bir gelişme yaşanmıştır. O günlerde Azerbaycan'ın Ankara Temsilcisi İbrahim Abilov, Galip Paşa ile Afganistan'ın Ankara Büyükelçisi onuruna bir yemek vermişti. Yemeğe, TBMM

İkinci Başkani Rauf Bey, Hariciye Vekili Celal Bey, Rusya Büyükelçisi Semyon İ. Aralov, Afganistan Büyükelçisi Sultan Ahmet Han, Buhara Kasıdaları, İzmir Milletvekili Yunus Nadi, Ahmet Ağaoglu ve Yusuf Akçura başta olmak üzere çok sayıda diplomat ve konuk davet edilmiştir. Sözü edilen gelişme Galip Paşa'ya söz verilmesi ile yaşanmıştır.

Galip Paşa konuşmasında, Türkiye ile Buhara arasındaki “tarihi ve milli yakınlığın” altını çizmiş, “Buhara’ya elçi olarak değil bir kardeş olarak gideceğini”, Buhara’nın bağımsızlığı uğruna çalışacağını, ortak menfaatlerin gerektirdiği gibi hareket edeceğini dile getirmiştir (Hakimiyeti Milliye, 12 Mart 1338). Ancak Rus Büyükelçisi’nin de bulunduğu ortamda yapılan, diplomatik hassasiyetleri ve mevcut statükoyu fazla dikkate almadığı görülen bu konuşma, aşağıda değinileceği gibi, Galip Paşa ve büyükelçilik heyetinin Sovyet Rusya tarafından Buhara’ya gitmesinin engellenmesinin nedenlerinden biri olarak değerlendirilecektir.

Galip Paşa, Ruşen Eşref ve Rahmi beylerle birlikte, yanlarında Buhara Temsilcileri de olduğu hâlde, 12 Nisan 1922’de Ankara’dan ayrılmıştır. Üç gün sonra Kastamonu’ya ulaşmış ve bir süre burada konaklamışlardır. Buhara Kasıdalarının Ankara’ya gidiş amacının bilindiği Kastamonu’da, bunun gerçekleşmiş olduğunun görülmesinin büyük sevince yol açtığı görülmektedir. Öyle ki, Buhara’ya elçi atanmasını “mühim ve kutsi” bir görev olarak tanımlayan Açığsöz gazetesi, “Müslüman ve ırkdaş” Buhara’ya büyükelçi atanmasını, “tarihimizde görülmeyen bir vakıa” olarak tanımlayacaktır (Açığsöz, 16 Nisan 1338).

Diğer yandan heyetler gelmeden bir süre önce, Mart başlarında, Kastamonu’ya Buhara’dan bir grup öğrenci gelmiş ve çeşitli okullarda eğitime başlamışlardır. Açığsöz gazetesinin haberine göre, TBMM ve Buhara heyetlerinin bulunduğu bir ortamda bu öğrencilerden sorumlu bir yetkili olup olmayacağı sorusuna, Ruşen Eşref araya girerek şu ilginç karşılığı vermiştir: “Burada bu efendiler için memur bırakmak ne demektir? Bu efendilerin memuru bütün Türk milletidir (Eski, 1999: 1069). Bu da kamuoyu inşacılarının iki ülke ilişkilerine bakışlarını ortaya koymasından dolayı çizilmesi gereken bir açıklamadır.

Heyetler, Kastamonu’dan sonra İnebolu’ye gitmiş, oradan da gemiyle Batum’a geçmişlerdir. Ancak Batum’da beklenmedik bir durumla karşılaşmışlar, Rusların engellemesi sonucu Türk heyeti yolculuğuna devam edememiş ve Trabzon’a dönmüştür. Ne var ki sonrasında yapılan tüm girişimlere rağmen, Ruslar, heyetin Buhara’ya gitmesi üzerindeki engellerini kaldırmamışlardır. Hatta Trabzon’daki Rus Konsolosu Mayıs ayı sonlarında Vali Vekili Sami Sabit beyi ziyaret ederek “Ankara, Buhara’ya sefir tayin etmiş. Rus hükümeti onu tanımak şöyle dursun, karaya ayak bastığı anda vapuruna iade edilecektir. Böyle bir muameleye meydan vermeyelim. Paşaya söyleyin, gitmesin” demiştir (Çavuş, 2015: 188).

Diğer yandan baştan beri durumdan haberdar olmasına, hatta Rusya’nın Trabzon Konsolosunun açık tehdidine rağmen TBMM Hükümetinin elçilik heyetini hemen geri çekmemesi de önemlidir. Bu tavır, Türkiye’nin Türkistan ile ilişkilere verdiği değerin bir göstergesi olarak görülmelidir. Çünkü heyet, altı ay boyunca tüm özlük hakları devam üzere Trabzon’da beklemiştir. Sonunda Galip Paşa, Buhara Sefirliği uhdesinde “baki kalmak şartıyla” Ankara’ya çağrılmış, geldikten sonra da sağlık nedenleriyle görevinden istifa etmiştir (TBMM GCZ, 30 Eylül 1338: 838). Ancak, TBMM Hükümeti bu olaydan sonra da sefirlik kadrosunu ilga etmeyerek, BHC ortadan kalkıncaya kadar diplomatik ilişki kurma iradesini devam ettirmiştir.

Galip Paşa’nın Buhara’ya gidişine Rusların niçin engel olduklarına dair çeşitli değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir. O sırada Hariciye Vekili olan Rıza Nur, Meclis’te yaptığı açıklamada, bunun nedenini o sırada Türkistan’da bulunan Enver Paşa’ya ve Basmacılık Hareketine bağlamıştır (TBMM GCZ, 30 Eylül 1338: 838). Elçilik Heyetinde askeri ataşe olarak görevlendirilen Rahmi Apak da anılarında aynı gerekçeyi zikretmiştir (1988: 260).

Resmî açıklama niteliğindeki bu değerlendirmelerde gerçek payı bulunduğu kuşkusuzdur. Sovyet yöneticileri, Türkiye ile Türkistan Türkleri arasındaki etnik bilinç duygusunun ne derece güçlü

olduğunun farkındaydılar. Örneğin Lenin, dönemin cumhurbaşkanı olan Osman Hoca'yla BHC'nin Anadolu'ya gönderdiği 100 milyon altın konusunu görüşürken, "siz Türklerle aynı ırktansınız" demişti (Allworth, 2001: 101). Dolayısıyla Buhara'da Türkiye'nin elçilik açmasının o sırada bölgede yükselen milliyetçilik hareketlerini güçlendireceğinden endişelenen Sovyet Rusya'nın heyetin gitmesine engel olmuş olması muhtemeldir. Çünkü söz konusu dönemde Sovyet yönetimi, hâlâ Batı Türkistan Türklerinin kuvvetine muhtaç durumdaydı. Türkiye'nin bölgedeki manevi gücünün de farkındaydı (Cebesoy, 2002: 122). Bunu kendi lehine kullanmak istiyor, ama Türkiye'nin Türkistan bölgesine doğrudan müdahil olmasını arzu etmiyordu. Öyle ki, Moskova'ya giden Türk Büyükelçilik delegasyonunda yer alan ve daha sonra Hariciye Vekilliği de yapacak olan Yusuf Kemal (Tengirşek)'in anlattığına göre Sovyetler, Moskova'ya büyükelçi atanmasından bile hoşnut olmamış; heyeti karşılamaya ne resmî ne de gayri resmi hiç kimseyi göndermemiştir (1981: 145). Böyle bir ortamda Türkistan'da bir Türk elçiliğinin açılmasının Türkiye'nin bölgedeki siyasi güçler ve kamuoyu üzerinde etkisini arttıracığını, bunun da Sovyetlerin beklentilerini zora sokacağını öngörmüş olabilirler. Yani Sovyet Rusya, TBMM ile Türk devletleri arasındaki ilişkilerin sembolik düzeyde kalmasını arzu etmekte, doğrudan ilişkilerin kendisinin bölgeyle ilgili tasavvurlarının önüne geçeceğini değerlendirmekteydi. Bir süre sonra Buhara'daki Türk subaylarının ülke dışına çıkarılmaları ve yönetimdeki milliyetçi kadroların tasfiye edilerek rejimin "sosyalist cumhuriyet"e çevrilmesi de (Hayit, 1995: 266) bunu kanıtlamaktadır.

Diğer yandan Rusların bu tutumunda Galip Paşa'nın söz konusu yemekte yaptığı konuşmanın Sovyet Rusya yetkililerinde kuşkuya yol açmasının da rolü olduğu söylenebilir. Nitekim Rıza Nur, her ne kadar TBMM'de olayı farklı bir gerekçeyle açıklamış olsa da kendi anılarında, "... (Galip Paşa) nutuk söylemiş... 'Ben oraya bir Türk milliyetperveri, Türkçü olarak gidiyorum. Çalışmam bu istikamette olarak, bu uğurda fedâiyim' demiş... Tabii Rus sefiri de bunu dinlemiş. Okuyunca hayret içinde kaldım. Ne toy... Bu söylenir mi? Böyle ise sakla, söyleme, yap! ... Dedim ki: 'Bunun işi bitmiştir. Bu, Rusların en sinirlenecekleri şey. Buhara'daki üç-dört öğretmenimizi bile çekemeyip bize iade ettiler. Bu adamı Rusya'ya sokmazlar. Hem Rus-Türk ilişkilerini zehirler. Bunu biz azledelim de babayığitlik bizde kalsın. Hem de Ruslar memnun olur.' Sözümü tasdik ettiler, fakat uygulamaya konulmadı" diyerek böyle bir sonucu öngördüğünü ileri sürmektedir (Rıza Nur, 1967: 902-903).

Özetle, TBMM ile BHC arasında diplomatik ilişkiler kurulması için iki taraf da büyük çaba göstermiş, ancak Rusların engellemeleri sonucu diplomatik temsilciliklerin hayata geçmesi akamete uğramıştır. Buna rağmen Buhara Heyetinin Türkiye ziyareti, iki ülke halkının aynı ulus olma duygusu güçlendirici bir rol oynamıştır. Bu bağlamda hem, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere Anadolu'daki kamuoyu inşa edici aktörler, hem de Buharalı heyet kamuoyu kanaatinin oluşumuna olumlu etki edecek bir tutum sergilemişler, ortak köken duygusunu besleyici söylem ve davranışlar ortaya koymuşlardır.

Sonuç

Dönemin gelişmeleri incelendiğinde, TBMM Hükümeti'nin Türkistan coğrafyasında kurulan devletler içerisinde Buhara Halk Cumhuriyeti ile ilişki kurmayı tercih ettiği görülmektedir. Bunda, BHC'nin yönetici kadrosu içinde etkin bir konumda bulunan Genç Buharalılar hareketine mensup milliyetçilerin Türkiye ile yakınlaşma arzularının önemli rol oynadığı açıktır. Aynı şekilde, Birinci Dünya Savaşı sırasında esir düşen Türklerin eğitim ve askeri alanlarda en aktif olduğu yerlerden birinin BHC olması da ilişkilerin seyrinde etkili olmuştur.

TBMM Hükümeti, başlangıçtan itibaren Türkistan (Orta Asya) ile ilişkilerin güçlenmesine ayrı bir önem vermiş, bu amaçla özel görevle Burdur mebusu İsmail Suphi'yi bölgeye göndermiştir. İsmail Suphi, aralarında ihtilaf bulunan çeşitli Türk grupları arasında birlik sağlamış, onların Türkistan Milli Birliği çatısı altında toplanmalarında etkili bir rol üstlenmiştir. Aynı şekilde, hazırladığı bir tüzükle kurulan yeni cumhuriyetin tam bağımsızlığı için nasıl hareket edebileceğine dair yol haritası hazırlamış, top yekûn savaş için alt yapı hazırlamaya çalışmıştır. Bu bağlamda, İsmail Suphi'nin ve onun teşvikleriyle Buhara'da kalan Türk subaylarının faaliyetleri, Buhara kamuoyunda Türkiye ile aynı etnik kökenden olma duygusunu pekiştirmiş, Türkiye'ye yönelik olumlu kamuoyu oluşumunu güçlendirmiştir.

Diğer yandan TBMM-BHC arasındaki ilişkilerde etnik bilincin, ortak ulus olma duygusunun önemli bir işlevi olmuştur. Bu olgu, Kasıpların Türkiye ziyareti sırasında kendini güçlü şekilde göstermiştir. Verilen mesajlar iki yönlü olarak gerçekleşmiş; heyet üyeleri ziyaretleri boyunca, ortak etnik köken vurgusu yaparlarken, Türkiye'deki kamuoyu inşa odakları da benzer bir tutum sergilemişlerdir. Bu bağlamda TBMM Başkanı ve Başkomutan sıfatıyla Mustafa Kemal'in Orta Asya ile ilişkilere verdiği değerin de belirleyici bir rolü olmuştur. Dolayısıyla Buhara Heyetinin ziyareti sırasında kendilerine gösterilen yakınlığın diplomatik bir nezaketin ötesinde bu kardeşlik bakış açısına dayandığı görülmektedir. Bu da bugün her iki ülkede var olan kamuoyunu anlayabilmek açısından önemlidir.

Bu dönemde Türkiye basını da ortak ulus olma bilincini güçlendirmeye yönelik bir yayın politikası izlemiş, sayfalarında Buharalıların temas ve açıklamalarına geniş yer vererek gündem oluşturmuştur. Gelişmeleri, olumlu bir bakış açısı ve kardeşlik söylemiyle konuşturmuş, böylece kamuoyunun önemsemesi ve istenilen doğrultuda anlamlandırması yolunda çaba göstermiştir.

Öte yandan, bu gelişmeler sırasında her ne kadar Sovyet Rusya etkeninin her zaman göz önünde bulundurulduğu görülse de TBMM-BHC ilişkilerinde "Sovyet" çerçevesinin aşıldığı ve aynı ulus olma düşüncesinin ön planda olduğu bağımsız bir ilişki kurulmaya çalışıldığı söylenebilir.

Son olarak Milli Mücadele döneminde TBMM ile BHC arasında kurulan ilişkilerin 1991'de yeniden bağımsızlığını elde eden Türkistan cumhuriyetleri, özelde de BHC'nin mirasçısı olarak Özbekistan ile olan ilişkileri güçlendirici bir nitelik taşıdığı, bu dönemdeki gelişmelerin yeterince aydınlatılmasının kamuoyu oluşumu bakımından önemli olduğu söylenebilir.

Kaynakça

- Aça, M. (2012). Sovyetler Birliği'nde Galiyecilik. *Düşünce Dünyasında Türkiz Siyaset ve Kültür Dergisi*, 17(17), 63-100.
- Aguilar, E. E. vd. (1997) The foreign policy beliefs of political campaign contributors. *International Studies Quarterly*, 41(2), 355-365.
- Allworth, E. A. (2001) A conversation with Ahmad Na'im Nusratullahbek -Bukharan Jadid. T. Kocaoğlu (Ed.), *Türkistan'da Yenilik Hareketleri ve İhtilaller: 1900-1924 –Osman Hoca anısına incelemeler içinde* s. (80-108). İstanbul: Türkistan ve Azerbaycan Araştırma Merkezi Yayınları.
- Anderson, B. (1995). *Hayali cemaatler: milliyetçiliğin kökenleri ve yayılması*. (İ. Savaşır Çev.), (2. Baskı). İstanbul: Metis Yayınları.
- Andican, A. A. (2003). *Cedidizm'den bağımsızlığa hariçte Türkistan mücadelesi*. İstanbul: Emre Yayınları.
- Apak, R. (1988). *Yetmişlik bir subayın hatıraları*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Atatürk Araştırma Merkezi (2006). *Atatürk'ün söylev ve demeçleri (1906-1938)*. (Cilt 2), (5. Baskı). Ankara: Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Avcıoğlu, D. (1964). Atatürk'ün Dışişleri Bakanı anlatıyor. *Yön Dergisi*, 83, 5.
- Avşar, A. (2007). *Türkiyenin istiklal müharibesinde Azerbaycan Türkləri*. Azerbaycanda Atatürk Merkezi.
- Avşar, A. (2020). *Ulusların ruhu, Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinde kamuoyu*. Ankara: Sonçağ Yayınları.
- Aydemir, Ş. S. (2008). *Suyu arayan adam*. (20. Baskı). İstanbul: Remzi Kitabevi.

- Balibar, E. (2000). Ulus biçimi: Tarih ve ideoloji. E. Balibar & I. Wallerstein (Ed.), *Irk sınıflulus belirsiz kimlikler*. (N. Ökten, Çev.), (2. Baskı) içinde (109-133). İstanbul: Metis Yayınları.
- Cebesoy, A. F. (2002). *Moskova hatıraları-Milli Mücadele ve Bolşevik Rusya*. (O. S. Kocahanoğlu, Haz.). İstanbul: Temel Yayınları.
- Choriev, S. (2018). Orta Asya ve Osmanlı ilişkilerinde İstanbul'un önemi (özet). M. S. Yılmaz vd. (Ed.), I. Milletlerarası Türkiye-Özbekistan Münasebetleri Sempozyumu (8-10 Kasım 2018), Özet/Bildiriler Kitabı, içinde s. 407. Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları.
- Cook, F. L. v.d. (2002). Media and agenda setting: effect on the public, interest group leaders, policy makers, and policy. *Public Opinion Quarterly*, 47(1), 16-35.
- Çakıröz, R. (1990). *Çarlık ve Bolşevik Rusya'da 10 yıl*. (R. Çakıröz, Haz.). İstanbul: Belge Yayınları.
- Çavuş, R. (2015). Galip Paşa (Pasiner)'nın askerî ve siyasi hayatı (1868-1939) (Yayınlanmamış doktora tezi), Gaziosmanpaşa Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tokat.
- Duru, O. (2001). *Amerikan gizli belgeleriyle Türkiye'nin kurtuluş yılları*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Eski, M. (1999). Mütareke sonrasında Kastamonu'ya gelen önemli kişiler. *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi* 45(15), (1039-1088).
- Eski, M. (2018). Mütareke sonrasında Kastamonu'ya gelen Buharalı öğrenciler. I. Milletlerarası Türkiye-Özbekistan Münasebetleri Sempozyumu (8-10 Kasım 2018), Özet/Bildiriler Kitabı. M. S. Yılmaz vd. (Ed.) içinde (250-259), Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları.
- Gönlübol, M. (1993). *Uluslararası politika: ilkeler-kavramlar-kurumlar*. (4. Baskı). Ankara: Attila Kitabevi.
- Gürün, K. (1991). *Türk-Sovyet ilişkileri (1920-1953)*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Güven, C. (2005). Millî Mücadele döneminde Mustafa Kemal Paşa'nın yabancı asker, siyasi temsilci ve gazetecilerle temas ve görüşmeleri (Mondros'tan Mudanya'ya kadar), (Yayınlanmamış doktora tezi), Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Hatunoğlu, N. (2015). Yakın dönem Türkistan tarihi yazımında Buhara Ahbarı gazetesinin yeri ve önemi. Bülent Ecevit Üniversitesi – Türk Tarih Kurumu I. Uluslararası Türklerde Tarih Bilinci ve Tarih Yazıcılığı Sempozyumu Bildiriler Kitabı. N. Hatunoğlu & C. Kuş Büyüktaş (Ed.) içinde (315-328), Ankara: Bülent Ecevit Üniversitesi Yayınları.
- Hatunoğlu, N. (2017). Türkistan'ın Sovyetleştirilmesi sürecinde Buhara ve Harezmi Halk Cumhuriyetleri. Doğumunun 100. Yılında Baymirza Hayit ve Günümüzde Türkistan Tarihi Araştırmaları Uluslararası Sempozyumu Bildirileri (9-10 Ekim 2017). A. Kara vd. (Ed.) içinde (317-341), İstanbul: Türk Dünyası Belediyeler Birliği (TDBB) Yayınları.
- Hatunoğlu, N. (2018). Buhara Ahbarı gazetesine göre Türkiye Milli Mücadelesinin Buhara'daki yansımaları. XVII. Türk Tarih Kongresi (15-17 Eylül 2014) Bildiriler Kitabı, (V. Cilt-II. Kısım). R. Turan vd. (Ed.) içinde (547-568), Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Hayit, B. (1995). *Türkistan Devletlerinin millî mücadeleleri tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Jo'rayev N. ve Karimov Sh. (2011). *O'zbekiston Tarixi: O'zbekiston Sovet mustamlakachiligi davrida*. (Cilt 2), Taşkent: Sharq Nashriyot-Matbaasi.
- Kültür Bakanlığı (1981). Atatürk'ün milli dış politikası (Cumhuriyet dönemine ait 100 belge): 1923-1938*. (Cilt 1), (Belge 36). Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.

- McCombs, M. vd. (1995). Issues in the news and public agenda: the agenda-setting tradition. T. L. Glasser & C. T. Salmon (Ed.), *Public Opinion and the Communication of Consent içinde* (281-322). New York: The Guilford Press.
- Nur, R. (1967). *Hayat ve hatıratım*. (Cilt 3). İstanbul: Altındağ Yayınevi.
- Özlu, H. (2012) Türk-Afgan dostluk ve işbirliği anlaşması kapsamında Atatürk dönemi Türkiye-Afganistan ilişkilerine bakış. *Uluslararası Avrasya Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(8), 31-46.
- Rahmankulova, Z. (2007). Birinci Dünya Savaşı ve Türkistan. Z. Dilek vd. (Ed.), 38. (ICANAS) Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi, 10-15.09.2007, Bildiriler: Tarih ve medeniyetler tarihi, (Cilt 5) içinde (2571-2582). Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yayınları.
- Saray, M. (1988). *Atatürk ve Türk Dünyası-Türkiye ve Türkiye hâricinde yaşayan Türkler*. İstanbul: Acar Yayınları.
- Selçuk Şirin, F. (2020). Halep'ten Rio de Janeiro'ya I. Dönem TBMM İzmit Milletvekili Mehmet Fuat Carım (1892-1972). *Vakanüvis-Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, 5 (TBMM'nin 100. Yılı Özel Sayısı), 107-151.
- Sezer, D. (1972). *Kamuoyu ve dış politika*. Ankara: Sevinç Matbaası.
- Sherrill, C. (1934). *Gazi Mustafa Kemal Hz. nezdinde bir yıllık elçilik*. (A. Ekrem, Çev.). İstanbul: Muallim Ahmet Halit Kitaphanesi.
- Sönmezoğlu, F. (2005). *Uluslararası politika ve dış politika analizi*. (4. Baskı). İstanbul: Filiz Kitabevi.
- Şamsuttinov, A. M. (1999). *Mondros'tan Lozan'a Türkiye Ulusal Kurtuluş Savaşı tarihi 1918-1923*. (A. Behramoğlu, Çev.), İstanbul: Doğan Kitapçılık.
- TBMM (2004). *İlk meclis anketi: Birinci dönem TBMM milletvekillerinin gelecekte bekledikleri*. (Cihangir Gündoğdu, Haz.), TBMM Kültür, Sanat ve Yayın Kurulu.
- Togan, Z. V. (1981). *Bugünkü Türkili (Türkistan) ve yakın tarihi*. (1. Cilt), (2. Baskı). İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Togan, Z. V. (1999). *Hatıralar-Türkistan ve diğer Müslüman Doğu Türklerinin milli varlık ve kültür mücadelesi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tunaya, T. Z. (1986). *Türkiye'de siyasal partiler -Mütareke dönemi 1918-1922*. (Cilt 2), (Genişletilmiş 2. Baskı). İstanbul: Hürriyet Vakfı Yayınları.
- Türkiye Cumhurbaşkanlığı (2020). *Cumhuriyetin 97. yılında Milli Mücadele sergisi*. Ankara: Cumhurbaşkanlığı Millet Kütüphanesi Yayınları.
- Yerasimos, S. (2000). *Kurtuluş Savaşı'nda Türk-Sovyet ilişkileri (1917-1923)*. (2. Basım). İstanbul: Boyut Kitapları.
- Yılmaz, M. S. & Pür, E. (2018). Millî Mücadele döneminde Buhara heyetinin Kastamonu'dan geçişi (1921). M. S. Yılmaz vd. (Ed.), I. Milletlerarası Türkiye-Özbekistan Münasebetleri Sempozyumu (8-10 Kasım 2018), Özet/Bildiriler Kitabı, içinde (241-249), Kastamonu: Kastamonu Üniversitesi Yayınları.
- YILMAZ, M. & Ata, F. (2004). Buhara Cumhuriyeti ve Basmacılık Hareketi hakkında iki rapor. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, 15, 205-225.
- Zukin, C. & Snyder, R. (1984). Passive Learning: When the media environment is the message. *Public Opinion Quarterly*, 48(3), 629-638.

TBMM Gizli Ceride Zabıtları

TBMM GCZ, Devre: 1, Cilt: 1 İçtima: 1, 11.10.1336, 3. Celse.

TBMM GCZ, Devre:1, Cilt: 1, İçtima: 1, 17.10.1336, 1. Celse.

TBMM GZC, Devre: 1, Cilt: 18, İçtima: 3, 6.3.1338, 1. Celse.

TBMM GCZ, Devre: 1, Cilt: 3, İçtima: 3, 30.9.1338, 2.Celse.

Gazeteler

Açıksöz, 14 Kanunuevvel 1337, No: 359.

Açıksöz, 17 Kanunuevvel 1337, No: 361.

Açıksöz, 16 Nisan 1338, No: 464.

Anadolu'da Yeni Gün, 8 Kanunusani 1338, No: 384-771.F

Anadolu'da Yeni Gün, 5 Mart 1338, No: 432-819.

Anadolu'da Yeni Gün, 12 Mart 1338, No: 825-438.

Hakimiyet-i Milliye, 8 Kanunusani 1338, No: 399.

Hâkimiyet-i Milliye, 24 Şubat 1338, No: 440.

Hâkimiyet-i Milliye, 12 Mart 1338, NO: 453.

Vakit, 1 Kanunusani 1338, No: 1459.

Extended Abstract

Introduction

In the first quarter of the 20th century, new political structures emerged in two different regions of the Turkish world. While the Turkish Grand National Assembly (GNAT) was established on April 23, 1920, the People's Republic of Bukhara (PRB) was proclaimed on October 6, 1920. In this context, while the recognition of PRB was foreseen in the first international agreement signed by the Turkish Grand National Assembly, Burdur Deputy Soysalloğlu İsmail Suphi was sent to the region on a special mission. İsmail Suphi carried out important activities to bring together the conflicting groups in Turkestan and to establish the Turkestan National Union. The PRB also gave importance to establishing political relations with Türkiye and at the end of 1921 sent a diplomatic delegation to Ankara to request the appointment of an ambassador. In this study, the role of ethnic consciousness in the foreign policy of the Turkish Grand National Assembly towards the People's Republic of Bukhara and the effect of the events on the formation of public opinion were examined in the context of the activities of the period press and public opinion-forming actors.

Methodology

There is a direct connection between the emergence of Turkish newspapers in Türkiye and the phenomenon of "Outside Turks". Newspapers became the main tool for informing the public about domestic and foreign developments, educating them and ensuring their political participation. Parallel to this, an intellectual class that made its living from journalism was also formed. When the politically sensitive masses (newspaper readers) to whom thoughts can appeal are added to these two factors, the press of the period has become one of the main public opinion forming focuses in a very short time.

On the other hand, three main actors can be mentioned in the formation of public opinion in international relations: passive public, active public and public opinion builders. In our study, in the context of Türkiye-Turkistan relations during the National Struggle period, the most influential of these focuses, public opinion-building actors, especially political actors and period newspapers are emphasized.

The theoretical basis of our study was the agenda setting function of the press. One of the most important factors affecting the formation of public opinion is whether the newspapers carry an event on their pages or not, and if so, to what extent and from what point of view. Through the "agenda setting function" of the press, while deciding which of the numerous news that happens around us every day to choose and which ones to be informed about, at the same time, what needs to be thought about and talked about is determined; what is happening around us, which of them is more important, right or wrong is defined. Thus, the way the target audience perceives the world is affected, and it gives the press the opportunity to influence the decisions of political groups as well as forming public opinion.

Findings and Conclusions

In the light of this theoretical framework, in our study, the effects of the press and political actors of the period on the consciousness of being the same nation and the formation of public opinion in the relations established between the GNAT and PRB during the National Struggle period are discussed. As case studies, the activities of İsmail Suphi (Soysalloğlu), who went to Turkestan with the assignment of the Turkish Grand National Assembly, and the visit of the delegation that came to Turkey on behalf of Bukhara at the end of 1921 were examined. As a result of the study, it has been seen that the public opinion-building actors and the attitude of the press contribute to the formation of a positive public opinion towards the Turkestan Turks.

When the developments of the period are examined, it is seen that the GNAT government preferred to establish relations with the PRB among the states established in the geography of Turkestan. It is clear that the desire of the nationalists belonging to the Young Bukhara movement, which is in an active position among the executive staff of PRB, to get closer to Türkiye played an important role in this. Likewise, the fact that the PRB was one of the places where the Turks who were captured during the First World War were most active in the fields of education and military had an impact on the course of relations.

In the light of the study it can be said that ethnic consciousness and the feeling of being a common nation played an important role in the relations between the GNAT and PRB. This phenomenon showed itself strongly during the Kasids' visit to Türkiye. The messages given took place in two directions; While the members of the delegation emphasized common ethnicity during their visit, public opinion building centers in Türkiye displayed a similar attitude.

During this period, the Turkish press also followed a publishing policy to strengthen the awareness of being a common nation and set the agenda by giving wide coverage to the contacts and statements of the people of Bukhara. By reflecting the developments with a positive perspective and fraternity discourse, it has ensured that the public cares and has endeavored to build a positive public opinion and has been successful.

On the other hand, although it is seen that the Soviet Russia factor has always been taken into consideration during these developments, it can be said that the "Soviet" framework has been overcome in the GNAT-PRB relations and an independent relationship has been tried to be established in which the idea of being the same nation is at the forefront.

Finally, it is important for the formation of public opinion that the relations established between the Grand National Assembly and the People's Republic of Bukhara during the National Struggle strengthen the relations with the Turkestan republics that regained their independence in 1991, and in particular with Uzbekistan, as the heir of the PRB can be stated.